

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ГЕОГРАФИЯ НА ТУРИЗМА“

Сия Димитрова Чолакова

**Социално-икономическа оценка на уязвимостта и възможностите за устойчива
адаптация на ски туризма към климатичните промени на примера на к.к.
Пампорово**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
Н А
Д И С Е Р Т А Ц И Я

за присъждане на
образователна и научна степен доктор
Професионално направление: 4.4 Науки за Земята
Научна специалност: „География на рекреацията и туризма“

Научен ръководител: Доц. д-р Елка Дограмаджиева

Научно жури:
Проф. д-р Марияна Николова
Доц. д-р Мая Иванова
Доц. д-р Десислава Вараджакова
Проф. д-р Васил Маринов
Доц. д-р Елка Дограмаджиева

София, 2020

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ	8
БЛАГОДАРНОСТИ	12
1. ТЕОРЕТИЧНА И МЕТОДОЛОГИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	13
1.1 Ски туризъм и климатични промени: общ преглед	13
1.1.1 Историческо развитие на ски туризма	13
1.1.2 Актуални тенденции в развитието на ски туризма.....	17
1.1.3 Влияние на климатичните промени върху планинските райони и ски туризма	21
1.2 Ключови понятия и изследователски подходи в контекста на ски туризма и климатичните промени	24
1.2.1 Ключови дефиниции и концепции.....	24
1.2.2 Основни изследователски теми и научни спорове.....	26
1.2.3 Оценка на уязвимостта към климатичните промени.....	28
1.2.3.1 Измерения на уязвимостта	28
1.2.3.2 Подходи към изследванията на уязвимостта.....	29
1.2.4 Оценка на уязвимостта в процеса на адаптация	30
1.2.4.1 Проблемно-ориентирани и планиращи подходи	31
1.2.4.2 Теоретична рамка на контекстната уязвимост	31
1.2.4.3 Регионална (дестинационна) адаптационна рамка	32
1.2.4.4 Собствен модел за оценка на уязвимостта, способността за адаптация и разработване на стратегия за устойчива адаптация към климатичните промени на произволна туристическа дестинация.....	34
1.2.5 Проучване на възприятията на заинтересованите страни в ски туризма	37
1.2.5.1 Общ преглед на литературата	37
1.2.5.2 Проучвания на туристите	38
1.2.5.3 Проучвания на местното население	40
1.2.5.4 Проучвания на други ключови заинтересовани страни	43
1.3 МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА К.К. ПАМПОРОВО	45
1.3.1 Териториален обхват на изследването.....	45
1.3.2 Съдържателен обхват на изследването	45
1.3.3 Използвани методи и източници на информация.....	47
1.3.3.1 Основни източници на информация.....	48
1.3.3.2 Използвани методи за обработка на информацията	55
2. ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В К.К. ПАМПОРОВО	59
2.1 ИСТОРИЯ НА МЕСТНОСТТА	59
2.2 ПЛАНИРАНЕ И ИЗГРАЖДАНЕ НА КУРОРТНАТА ИНФРАСТРУКТУРА	60
2.3 РАЗВИТИЕ НА ПАЗАРА И УСЛУГИТЕ	64
3. ФИЗИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ	70
3.1 ТУРИСТИКО-ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ И ДОСТЪПНОСТ.....	70
3.2 ПРИРОДНА СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА	72
3.2.1 Особенности на релефа	72
3.2.2 Климатични особености и ресурси.....	74
3.2.3 Води и хидроложки ресурси.....	81

3.2.4	Особености на почвите и биогенни ресурси.....	82
3.2.5	Защитени територии и зони по НАТУРА 2000.....	85
3.3	КЛИМАТИЧНИ ПРОМЕНИ.....	86
3.3.1	Промени в температурата на въздуха.....	86
3.3.2	Промени във валежите.....	88
3.3.3	Промени в снежната покривка.....	89
3.4	ОБЩА ИНФРАСТРУКТУРА.....	90
4.	ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	94
4.1	МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ КОНТЕКСТ.....	94
4.2	РЕГИОНАЛНА ИКОНОМИЧЕСКА КОНЮНКТУРА.....	95
4.2.1	Общини, населени места и обвързаност с к.к. Пампорово.....	95
4.2.2	Местна икономика.....	97
4.3	ТЕНДЕНЦИИ В ТУРИСТИЧЕСКОТО ПРЕДЛАГАНЕ И ТЪРСЕНЕ В К.К. ПАМПОРОВО.....	99
4.3.1	Анализ на предлагането на настанителна база в периода 2004 – 2018 г.....	99
4.3.2	Съвременни тенденции на туристическото търсене и основните пазари.....	104
4.3.3	Основни показатели за ефективност.....	112
4.4	СЕЗОННОСТ.....	116
4.5	ОСНОВНИ И ДОПЪЛНИТЕЛНИ УСЛУГИ.....	120
4.5.1	Туристическа инфраструктура.....	120
4.5.2	Ски туризъм.....	123
4.5.3	Допълнителни дейности.....	126
4.6	ФИНАНСОВО СЪСТОЯНИЕ НА ЛИФТ ОПЕРАТОРА НА КУРОРТА.....	128
5.	СОЦИАЛНИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	133
5.1	ДЕМОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ И КАЧЕСТВО НА ЖИВОТ В РАЙОНА НА КОМПЛЕКСА.....	133
5.2	ИСТОРИЧЕСКИ И СОЦИО-КУЛТУРНИ ТУРИСТИЧЕСКИ АТРАКЦИИ.....	135
5.3	ПРОФИЛ НА ТУРИСТИТЕ В К.К. ПАМПОРОВО И ПОВЕДЕНЧЕСКИ НАГЛАСИ.....	138
5.3.1	Профил на туристите.....	138
5.3.2	Възприятия за атрактивността на курорта.....	138
5.3.3	Склонност към туристическо заместване.....	142
5.4	ВЪЗПРИЯТИЯ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ ВЪВ ВРЪЗКА С КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	143
5.4.1	Възприятия за климатичните промени на глобално и местно ниво.....	143
5.4.2	Възприятия за сравнителната уязвимост на к.к. Пампорово спрямо конкурентните български ски курорти.....	155
5.4.3	Възприятия за социално-икономическата значимост на комплекса.....	159
6.	ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	165
6.1	ДЪРЖАВНА ПОЛИТИКА ЗА АДАПТАЦИЯ НА ТУРИЗМА КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	165
6.2	МЕСТНА ПОЛИТИКА ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА И АДАПТАЦИЯ КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	170
6.2.1	На ниво област.....	170
6.2.2	На ниво общини.....	171
6.2.2.1	Община Смолян.....	171
6.2.2.2	Община Чепеларе.....	173
6.2.2.3	Организации, свързани с управлението на курорта.....	173
6.3	ВЪЗПРИЯТИЯ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ АСПЕКТИ НА АДАПТАЦИЯТА КЪМ	

КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ	175
7. ОЦЕНКА НА УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ	179
7.1 ОБОБЩЕНА ОЦЕНКА НА УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ.....	179
7.2 ВЪЗМОЖНИ МЕРКИ ЗА АДАПТАЦИЯ.....	185
7.2.1 <i>Мерки за адаптация към климатичните промени: общ преглед.....</i>	<i>185</i>
7.2.2 <i>Възприятия на заинтересованите за производството на изкуствен сняг .....</i>	<i>187</i>
7.2.3 <i>Възприятия на заинтересованите за продуктова диверсификация .....</i>	<i>194</i>
7.2.4 <i>Възприятия на заинтересованите за превръщане в четири-сезонен курорт .....</i>	<i>201</i>
7.3 ОЦЕНКА НА МЕРКИТЕ ЗА АДАПТАЦИЯ КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В КОНТЕКСТА НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ	205
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	209
ЛИТЕРАТУРА.....	213
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	228

ВЪВЕДЕНИЕ

Климатичните промени отдавна са се превърнали от явление в сферата на природонаучните науки в осъзната заплаха за всички области от човешката дейност, водещи до промени в социално-икономическия живот (Алексиева, 2012). Ефектите на тези промени създават значителни предизвикателства за туристическите дестинации, които могат да станат по-малко атрактивни или конкурентни и още повече – могат да имат значителни социални и/или икономически последици за регионите, разчитащи на туризъм като източник на доходи и работа за населението (Jopp et al, 2010).

Ски индустрията е считана за най-уязвимия туристически сектор и най-изучавания пример в научната литература (Scott et al, 2012, Bürki et al., 2003, Yang & Wan, 2010). Ски курортите в днешно време се борят не само с международната конкуренция и повишено туристическо търсене, но и с цял набор от климатично обусловени препятствия като закъсняването на снега, недостатъчната покривка от естествен сняг, по-високите температури и по-кратките зимни сезони.

Ски индустрията достига своя възход като масова форма на туризъм през 80-те години на миналия век. В последните години отрасълът навлиза във фаза на зрялост от своя жизнен цикъл, за което свидетстват промените в търсенето, голямата конкуренция между дестинациите, предлагащи един и същи продукт, както и застаряването на населението в развитите страни, което е основен потребител на този вид туризъм. Изправен пред нуждата да се модернизира и адаптира към новите изисквания на пазара, ски туризмът се сблъсква с друг, различен като естество, но много сериозен проблем – климатичните промени и техните проявления в планините зимно време. Поради тези причини Bourdeau (2009) очаква, че именно климатичните промени ще бъдат един от катализаторите за промяна и модернизация на ски туризма. Сезонността му, в комбинация с измененията в търсенето и климата, налагат нуждата този вид туризъм да се трансформира от зимен в по-широкообхватен, целогодишен планински туризъм.

Воденска и Гъослинг (2019) прогнозира, че в дългосрочен план, ефектите от климатичните промени върху ски индустрията в България вероятно ще са до голяма степен негативни, като ще зависят от световните усилия за смекчаване на последиците, специфичните снежни условия, маркетинговата политика и реакциите на търсенето на туристически услуги. Въпреки това, макар и България да е сравнително развита ски дестинация, у нас е налице сериозно забавяне в изследванията по темата. Това се проявява както на управленско ниво, чрез единиците стратегически документи, така и в научните публикации.

Предмет на настоящия дисертационен труд е уязвимостта и способността за адаптация на туристическата система към климатичните промени, обусловени от индивидуална за всяка дестинация комбинация от фактори (физически, социални, икономически и политически). За конкретен *обект* на изследването е избран к.к. Пампорово - един от трите водещи ски курорта у нас, който може да се счита за особено чувствителен към климатичните промени поради факта, че ски зоната му е разположена на сравнително малка надморска височина (1400 - 1926 м).

Цел на проучването е да се направи прагматична социално-икономическа оценка на уязвимостта на к.к. Пампорово по отношение на климатичните промени, на чиято основа да бъдат очертани и анализирани възможностите за устойчива туристическа адаптация.

В изпълнение на целта са поставени следните *задачи*:

1) Да се извърши задълбочен обзор на съществуващата до този момент научна литература по темата за уязвимостта на планинските региони и ски туризма към климатичните промени и на методите за нейната оценка, както и да се идентифицират преобладаващите адаптационни стратегии;

2) Посредством вторични данни да се проследи историческото развитие на к.к. Пампорово, да се анализират основните природни и социални ресурси, да се очертаят наблюдаваните и очакваните промени в климата на местно ниво, и да се представят съвременните измерения и основните проблеми на туризма в комплекса;

3) Да се проведат първични проучвания с различни заинтересовани страни, резултатите от които да очертаят текущите възприятия за въздействията на климатичните промени, както и възможните адаптационни мерки;

4) Да се изготви социално-икономическа оценка на уязвимостта и способността за адаптация към влиянието на климатичните промени за Пампорово, обобщаваща разнообразната по вид информация;

5) Да се обобщят и оценят възможните адаптационни мерки в контекста на концепцията за устойчиво развитие.

Този дисертационен труд представлява опит за изготвяне на концептуален модел за практически ориентирана оценка на уязвимостта и възможните адаптационни стратегии на произволна туристическа дестинация или бизнес структура. Изследването няма претенции за стратегически документ, а по-скоро предлага и тества подходяща теоретична рамка, която може да намери и по-широко практическо приложение в стратегическото планиране на дестинации от различен тип. Авторът вярва, че такъв тип анализи на уязвимостта и способността за адаптация към климатичните промени на локално ниво за целите на бизнеса и туристическата политика ще стават все по-належащи. В изследването не са отразени настоящите и бъдещи ефекти от пандемията от Ковид-19.

Дисертационният труд е в обем от 227 страници, включващи 63 таблици, 37 фигури, библиография от общо 246 заглавия, от тях 87 на кирилица, 149 заглавия на латиница и 9 интернет адреса. Към него са представени 19 приложения.

1. ТЕОРЕТИЧНА И МЕТОДОЛОГИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1 *Ски туризъм и климатични промени: общ преглед*

1.1.1 Историческо развитие на ски туризма

Ските се развиват от средство за транспорт, използвано от хилядолетия в Скандинавия, през елитарно занимание за приключенски настроени аристократи, до масов спорт в Алпийските държави – основно Австрия, Италия, Франция и Швейцария. В началото на ХХ в. в тези държави се строят първите лифтови съоръжения, както и се организират първите състезания по спускания със ски. В Швейцария, съществуващите балнеологични курорти постепенно се насочват към зимните спортове.

Туризмът в Алпите се възражда след войната, през 1960-те години, благодарение на икономическото възстановяване на западноевропейските държави, налагането на правото на платени годишни отпуски, наличието на лични автомобили, развитието на гражданското

въздухоплаване и организирани пакетни почивки. Ски спорта превръща зимните сезони в рентабилни икономически дейности, строят се лифтови съоръжения, а пистите започват да се обработват със специализирана техника. Увеличаващото се благосъстояние на населението стимулира създаването на планинска и ски култура, която става символ на престижен начин на живот (UNWTO, 2018). Масовият ски туризъм в Алпийските държави достига своя връх през периода от 60-те до 80-те години на XX век. От гледна точка на териториалната организация в развитието на планинските курорти, Кръстев (2016) очертава четири поколения, свързани с различни етапи от процеса на „превземането“ на планините от туризма.

Актуален годишен доклад за състоянието на ски индустрията (Vanat, 2020) оценява, че въпреки проблеми като силната конкуренция от страна на екзотичните островни почивки в Южното полукълбо през зимата, както и заплахи като климатичните промени, увеличена конкуренция и влошена демография, ски сезон 2018/2019 отбелязва най-добрите световни показатели за брой посетители за новото хилядолетие. Част от причините могат да се търсят в разпространението на „мега“ лифт картите за няколко курорта, в резултат на консолидацията в индустрията, както и на динамичното ценообразуване.

1.1.2 Актуални тенденции в развитието на ски туризма

В света има 68 държави, които предлагат оборудвани за ски спорт зони. Оценява се, че индустрията предлага 6 милиона легла в планинските райони, основно концентрирани във водещите индустриално-развити ски пазари. Повече от 1/3 от всички курорти се намират в Алпите, както и 80 % от големите ски курорти. Въпреки че, големите ски курорти представляват само 20% от всички световни курорти, в тях се регистрират 80% от всички скиорски посещения.

Броят на хората, които карат ски, в световен мащаб се оценява на 135 милиона и се увеличава благодарение на промените в Източна Европа и Азия. Международните пътувания на скиори са концентрирани из Европа. На световно ниво, дялът на чуждите посетители сред скиорите се ограничава до 12%, т.е. ски курортите в света разчитат основно на местните пазари, като националната клиентска база е много висока сред ключовите скиорски държави. Чуждите посещения са концентрирани в няколко елитни международни курорта. Повечето от изходящите пазари почти нямат ски зони, но имат скиорска култура и традиции, докато страни, в които липсват такива, даже и при голямо по брой население, не могат да осигурят нужната клиентела.

Ски курортите, както и цялата туристическа индустрия, оперират в изключително конкурентна среда, с непрекъснато повишаващи се изисквания на туристите, водещи до растящи разходи, от една страна, както и до все по-голяма трудност да предложат приемливи цени. Vanat (2020) заключава, че сред западните пазари, при високата конкуренция, демографската ситуация и стагнацията на средната класа, не се очакват значителни перспективи за развитие.

В днешно време се счита, че факторите за успех на ски курортите са лесна достъпност, изобилие от сняг, размер и качество на ски зоната, атрактивност на курорта, възможности за пазаруване, кулинарни преживявания, забавления след приключване на карането на ски и цена (UNWTO, 2018). От значение са и общонационални фактори като съществуващи скиорски традиции, уважение и грижа към околната среда, обменни валутни курсове и изисквания за визи. Модернизираните или новоизградени курорти в Централна и Източна Европа, Турция и Централна и Източна Азия не са достатъчно конкурентноспособни на международния пазар, поради липсата на

качеството на услугата, получено в резултат на дълга специализация (UNWTO, 2018). Препоръката към тях е да се концентрират върху техните местни и съседни пазари, а да предлагат на международните само уникалните си и специфични продукти.

Развитите ски дестинации днес се характеризират с ниски нива на продуктова диверсификация и високи нива на интензивно използване на един продукт, който е изключително стандартен и лесно може да бъде заменен от всяка друга подобна дестинация (Bausch & Gartner, 2020). Именно поради тази причина, планинският туризъм трябва да излезе от имиджа на масов пазар и да демонстрира черти на мулти-специализирана форма на туризъм, притежаваща както привлекателни традиционни, така и напълно иновативни нови продукти (UNWTO, 2018). Появата на нови форми на планински туризъм, ориентирани към различни пазарни сегменти и към специализирани продукти, улеснената достъпност на планините, по-топлото време, усъвършенстваната екипировка за планински спортове, както и много по-разнообразният спектър от инфраструктура за различен вид дейност, превръщат планинския туризъм в целогодишен, с включени други елементи, които правят едно място уникално и интересно, като традиционната кухня и планинска атмосфера, а в комбинация биха осигурили търсените преживявания, емоции и забава.

1.1.3 Влияние на климатичните промени върху планинските райони и ски туризма

Основните ефекти на климатичните промени в планинските райони включват по-малки количества сняг и снеговалеж, намаляващи ледници, размразяване на вечно замръзналата почва, поява на свлачища, разместване на хабитатите на планинската флора и фауна. Прогнозите са, че затоплянето ще бъде по-силно на земната повърхност, в северното полукълбо и през зимата, т.е. ще удари несъмнено районите за зимен туризъм (Bürki et al., 2003).

Ски индустрията е първият и най-изучаван аспект на влиянието на климатичните промени в областта на туризма, като този вид туризъм е считан за един от най-рисковите сектори (Scott et al., 2012). Успоредно се очаква и намаляване на снега в повечето ниско разположени курорти, което ще допринесе до по-голямо натоварване на високите зони (Steiger & Mayer, 2008). Очакванията за зимния туристически сезон в България са, че той ще бъде значително по-кратък, а в зоните на ниска надморска височина може и да изчезне изцяло, поради увеличението на температурите и на валежите от дъжд през зимата в страната, както и заради по-ранното снеготопене (Vodenska, 2014).

Преобладаващо мнение сред изследователите на климатичните промени е, че в краткосрочен аспект ще има два различни вида ски курорти – тези, разположени на голяма надморска височина, които ще бъдат облагодетелствани, и тези на ниска надморска височина, които пък ще бъдат губещите на пазара (Wolfsegger, 2005; Steiger & Abegg, 2013). Bürki et al. (2003) предвиждат, че ниско разположените ски курорти ще се оттеглят от пазара, рано или късно, поради липсата на сняг, докато ски зоните над 2000 м ще усетят увеличение на търсенето. То ще доведе до бъдеща експанзия на тези зони, оказващо натиск върху чувствителната в екологично отношение планинска околна среда. Съществува неяснота относно летните сезони – от една страна, традиционните зони за зимен спорт биха могли да станат по-привлекателни за туристически дейности през лятото, но от друга, независимо, че се очаква цялостно затопляне, предвижданото увеличение на валежите и мъглите ще окажат отрицателно влияние и върху този сезон (Bürki et al., 2003).

Съществуват различни индикатори, които оценяват влиянието на климата и неговата

промяна върху туризма. Един от най-универсалните е т.нар. „климатичен индекс“, който отразява усещането за комфорт на човешкото тяло, но не дава количествен израз на влиянията върху туризма (Rossello-Nadal, 2014). Специфичните показатели в ски туризма комбинират наличието и количеството на сняг и снежна покривка с елементи от техническите, операционни и търговски аспекти на отрасъла. Въпреки това, те притежават ограничена възможност за анализ при по-широко обхватни оценки (Abegg et al., 2020). Според Scott et al. (2003, 2006, 2007) ски зоните трябва да затворят при следните условия: снежна покривка под 30 см, максимална температура над 15 °С, или 2 дни с валежи от дъжд над 20 mm. Самото затваряне на практика обикновено се случва не поради метеорологични фактори. Масово е възприето известното правило (Witmer, 1986, в Abegg et al., 2020), че за да бъде една инвестиция в зимен спорт успешна, изградените съоръжения трябва да бъдат използвани поне 100 дни на сезон. Продължителността на функциониране обаче зависи и от много други фактори, несвързани с климата (Abegg 1996, 2012).

1.2 Ключови понятия и изследователски подходи в контекста на ски туризма и климатичните промени

1.2.1 Ключови дефиниции и концепции

Редица автори (Scott et al, 2012; Hopkins, 2014) акцентират върху значението на системния подход при анализа на взаимодействието между климатичните промени и туризма, а именно че промените в климата не са единствените величини, които трябва да се изследват, но също трябва да се вземат предвид и другите определящи фактори на всяка една туристическа система – социални, икономически и политически.

Взаимовръзката между климатичните промени и туризма е двойка – от една страна отрасълът е един от основните виновници за глобалното затопляне, най-вече заради транспорта (Dubois & Ceron, 2006), но от друга страна е високо чувствителен към климата сектор, който е зависим от промените в околната среда и от социалните промени, породени от климатичните изменения (Scott et al, 2012). Степента, в която дадена дестинация или общност е заплашена от промените в климата, може да варира в широки граници и се определя чрез нейната *уязвимост*, *чувствителност* и *способност за адаптация*. Тези термини се дефинират в научната литература и в някои официални документи, свързани с климатичните промени, по следния начин:

Чувствителност – степента, до която една система е повлияна, положително или отрицателно, от климатично-определими фактори (IPCC, 2001).

Способност за адаптация – способността на дадена система да се настрои към климатичните промени, за да може да намали потенциалните загуби, да се възползва от новите възможности, или да се справи с последствията, породени от тях (IPCC, 2001).

Уязвимост – степента, до която една система е предразположена към, или е в невъзможност да се справи със сериозните ефекти от климатичните промени (Hill et al., 2010).

Адаптация - действие по намаляване на уязвимостта към влиянията на климатичните промени и механизъм за управление на риска, за да се настрои икономическата активност към намаляване на уязвимостта и да се подобри сигурността за бизнеса (Jopp et al, 2010).

1.2.2 Основни изследователски теми и научни спорове

Анализ на наличната литература по въпроса (Becken, 2013) разграничава следните основни теми: 1) видове влияния и адаптация, 2) смекчаване и 3) политики. Макар и определени като самостоятелна сфера на научни изследвания през последните години (Becken, 2013), проучванията на взаимодействието с климатичните промени са обект на многобройни и различни по съдържание и степен критики. От една страна, съществуват т. нар. „отричащи” мнения, чиято теза е отричането на човешкото влияние като фактор за климатичните промени, и оттук на цялата изградена концептуална рамка. На другия полюс са изследователи като Hall et al. (2014), които твърдят, че спешността на прилагането на смекчавачи и адаптационни мерки спрямо климатичните промени, би минимизирало застрашаващото въздействие върху екосистемите и биоразнообразието, от които зависят личното и икономическото благоденствие, като фокусът трябва да е поставен върху развитието като качествен измерител, а не върху растежа като количествена величина.

На този фон, Weaver (2011) повдига редица дискуссионни теми, основно свързани с концепцията за устойчив туризъм. Като нерешени казуси той посочва лимитираното и небалансирано познание по въпроса за взаимодействието между климатичните промени и туризма; непредсказуемостта на бъдещите явления и резултатите от тях; фактът че очакванията се базират основно върху климатологични изследвания, чиито резултати могат да бъдат оспорени; наличието на конфликт за ресурсите, вложени в мерките по адаптация срещу тези по смекчаване, както и слабата ангажираност на потребителите и ски индустрията.

1.2.3 Оценка на уязвимостта към климатичните промени

В научните изследвания уязвимостта към климатичните промени се разглежда в четири измерения (Fussler, 2007, цит. по Kajan & Saarinen, 2013): 1) система, 2) риск, 3) причини за притеснение и 4) времева рамка. Изхождайки от това, високо уязвима система би била тази, която е много чувствителна дори към малки промени в климата. С други думи, за да се намали уязвимостта на туристическа дестинация към климатичните промени, дестинацията трябва да повиши своята еластичност (resilience) и съпротива към влиянията на климатичните промени, както и да увеличи готовността си да се възползва от потенциалните възможности (Jopp et al, 2010).

Съществуват различни подходи и етапи в изследванията на уязвимостта, като по-късните от тях поддържат тезата, че климатичните промени са само един от стимулите за промяна. Повечето оценки разглеждат прогнозните промени на специфични климатични променливи и техните влияния върху екологичните и социално-икономически елементи на системата (Mastrandrea et al., 2010), например оценки чрез анализ на физическите промени, чрез климатичните индекси и чрез различни модели на туристическото търсене. В миналото, преобладаващ в изследванията на влиянията на климатичните промени е бил биофизичният подход, но той е критикуван за това, че пренебрегва социалните, икономически и политически фактори, както и за това, че не отчита разликите в стратегиите за реакция на индивидуалните и корпоративните участници (McLaughlin and Dietz, 2008). Към механико-инженерния подход също има критики, заради поддържането на т.нар. „просто бизнес“ манталитет. По-комплексен е социално-екологичният подход, според който, това дали индивидите, общностите или индустриите се считат за уязвими към климатичните промени или не, ще се отрази върху различните схеми за финансиране и политически подходи, а на местно ниво - върху смекчавачото и адаптационно поведение (Hopkins, 2014). Този подход е

продължен и усъвършенстван от политико-икономическия подход, който пък от своя страна търси кой е най-уязвимият и защо (Hopkins, 2014).

Подходът, който изследва резултатната уязвимост представлява метод на „финалната точка“, тъй като прогнозира очакваните климатични промени въз основа на тенденциите в емисиите от вредни газове в бъдеще и счита уязвимостта като остатъчен ефект, след като са взети всички мерки за намаляване на влиянията. Този подход разчита на адаптацията и способността за адаптация да балансират степента на проявление на съответния фактор (Hopkins, 2014, Roman et al., 2011). Прилагането му се основава на характеристика на биофизичните влияния и последваща идентификация на възможните адаптационни мерки.

O'Brien et al. (2007) въвеждат понятието „контекстна уязвимост“, което се фокусира върху нееднаквите влияния, които климатичните промени биха имали върху индивидите и обществата. Тук външните фактори включват, но не са лимитирани до, климатичните промени (Hopkins, 2014). Тази концепция за оценка на контекстната уязвимост се базира на чувствителността към различни фактори, специфични за всяко място, ситуация и мащаб. Идентифицират се широк набор от социални, физически, технологични и структурни фактори и, през призмата на тяхното текущо влияние и уязвимост, се извежда уязвимостта към бъдещите климатични промени (Hopkins, 2014a, Hopkins & Maclean, 2014). При приложение на концепцията за контекстна уязвимост, биха могли да се направят сравнения между аналогични единици на регионално ниво, вземайки предвид и различаващите се специфични бизнес, политически и социални условия (Hopkins et al., 2013).

1.2.4 Оценка на уязвимостта в процеса на адаптация

Представени са три основни теоретични модели на процеса на адаптация. **Проблемно-ориентираният подход** подпомага ефективното интегриране на природните и социални науки чрез фокусирането върху целите за развитие на тези, които са засегнати, отколкото върху техните специфични уязвимости или гъвкавост, въпреки че те формират неразривна част от оценката. Използването на SWOT анализ при този подход, чрез минимизиране на външните заплахи и вътрешните слабости, и максимизиране на силните страни и възможностите, произтичащи от външната среда, би позволил на обществените системи по-добре да планират и внедрят адаптационни стратегии в усилието си да намалят потенциалната уязвимост или на по-късен етап да използват новопоявилите се възможности (Hill et al, 2010). SWOT таблицата включва и не-климатични фактори, тъй като действията по адаптация трябва да бъдат в по-широк контекст от чисто климатичните ефекти.

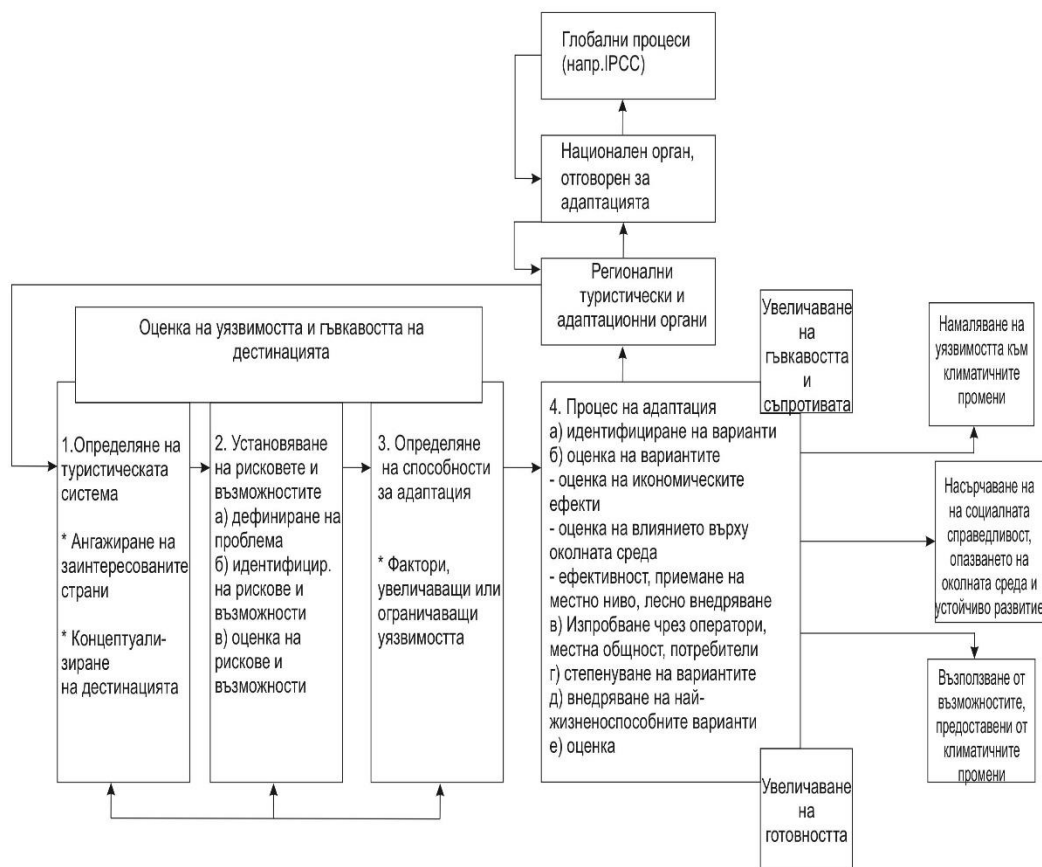
Hopkins (2014a) представя детайлна **теоретична рамка на контекстната уязвимост**, която цели да позиционира уязвимостта към климатичните промени в широк физически, социален, екологичен, политически и икономически контекст (Фиг. 1). Теоретичната рамка представлява моментна снимка на комплексното взаимодействие на динамични фактори към определен времеви момент. В нея се разглеждат поредица от външни и вътрешни фактори, а тяхното пресичане (взаимодействие) в центъра на модела обуславя контекстната уязвимост. В зависимост от избрания мащаб (обект на изследването), външните или вътрешните фактори могат да се променят. Факторите на общата аналитична рамка са физическото проявление на климатичните промени, социалните им измерения, както и широка гама от политически и икономически влияния.

Фиг. 1 Детайлна рамка за контекстна оценка на уязвимостта към климатичните промени (Hopkins, 2014a)

Регионалната (дестинационна) адаптационна рамка (Jopp et al., 2010) се основава на по-ранно проучване на Moreno & Becken (2009), което начертава пет-етапен линеен процес на оценка на уязвимостта, разглеждащ туристическата дестинация като комплексна система, състояща се от много различни ситуации на уязвимост. Тези пет етапа включват: 1) системен анализ, 2) идентификация на подсистемите на различните дейности и на риска, 3) уязвимост на различните рискови подсистеми, 4) обединение на ниво дестинация и анализ на различните сценарии и 5) комуникация. Jopp et al (2010) разделят своя модел на две основни фази (Фиг 2). Първата фаза, т.е. фазата на оценка на уязвимостта, включва три основни стъпки: 1) дефиниране на туристическата система, 2) посочване на рисковете и възможностите и 3) определяне на способността за адаптация на дестинацията. Дефинирането на туристическата система включва установяване на наличното предлагане и търсене в разглежданата дестинация и идентифициране на ключовите заинтересовани страни, както и на другите елементи на системата, осигуряващи добавена стойност в дестинацията и свързаните с нея страни. След това, всички тези различни елементи на туристическия сектор трябва да преминат предварителна оценка на техните собствени уязвимост и гъвкавост по отношение на климатичните промени. Следва идентифициране на възможните ефекти от климатичните промени върху туризма в дестинацията, и, доколкото е възможно, на степента и времето на очакваните влияния. Специфичните рискове и възможности се идентифицират на основата на този регионален географски анализ, включващ също местните екосистеми и инфраструктура. След като се идентифицират, рисковете и възможностите следва да бъдат категоризирани и оценени. Следващата стъпка от процеса е определянето на способността за адаптация, която е функция на следните фактори: социални, образователни, институционални и други. Определянето на съществените фактори, които влияят на способността за адаптация, може да помогне и при оценката на най-удачните варианти за адаптация.

Фиг. 2 Усъвършенствана регионално-туристическа теоретична рамка за устойчива адаптация (Njoroge, 2014)

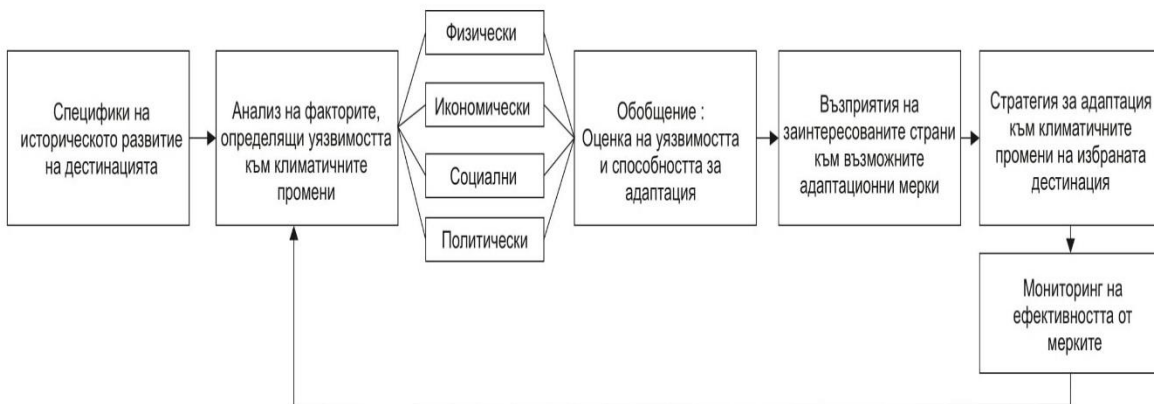

Втората фаза включва повишаване на гъвкавостта, съпротивата и готовността за адаптация на дестинацията, чрез идентифициране, оценка, тестване и препоръки относно подходящите адаптационни алтернативи за конкретния казус. Въпреки че теоретичният модел е представен в линейна форма, целият процес може също така да бъде считан и като цикличен, тъй като процесът на адаптацията е непрекъснато продължаващ процес и основен инструмент за постигане на устойчиво туристическо развитие (Jorr et al, 2010). В опит да запълни празнините от гледна точка устойчиво развитие, Njoroge (2014) усъвършенства рамката, представена от Jorr et al. (2010), като добавя още една фаза, включваща заключителна преценка на всички представени възможности за адаптация от заинтересованите страни, включително бизнес и местно население, и също така - въвеждане на двустранна комуникация на местно ниво и вертикална такава на регионално, национално и международно равнище.

Възможно ограничение за приложението на този теоретичен модел е голямата степен на неяснота (методологична, пространствена и времева) по отношение на идентифицирането и количественото измерване на рисковете в изследванията на климатичните промени (Preston et al., 2006, цит. по Jorr et al., 2010). Също така трябва да се отбележи, че резултатите от анализа на уязвимостта, направен на ниво регион, могат да бъдат напълно различни от тези при анализ, извършен на ниво отделно предприятие или местна общност (Kajan & Saarinen, 2013).

Собствен модел за оценка на уязвимостта, способността за адаптация и разработване на стратегия за устойчива адаптация към климатичните промени на произволна туристическа дестинация. Въз основа на горния литературен преглед, в настоящия дисертационен труд се възприе комбинация от представените теоретични рамки, въз основа на която беше разработен собствен модел за оценка на уязвимостта, способността за адаптация и разработване на стратегия за устойчива адаптация към климатичните промени на произволна туристическа дестинация (Фиг. 3). Като обща концепция, се стъпи върху разбирането, че климатичните промени са само един от факторите за промяна, и че тяхното проявление трябва да се анализира заедно с другите специфични за туристическата система елементи. Тъй като всички тези фактори са уникални, както в силата на своето проявление, така и в своята комбинация, и могат да подсилят или намалят даден ефект по различен начин, се възприе разбирането за контекстната уязвимост (Hopkins, 2014a). Това виждане е в противовес с методи като например т.нар. Индекс на уязвимостта към климатичните промени (Scott et al., 2019), тъй като при него не е налице възможността за детайлно отражение на характерните специфики на всяка дестинация. В настоящето изследване не се разглеждат наличните ефекти от промяната на един климатичен елемент, а се анализира общата чувствителност и уязвимост към климатичните промени на конкретната туристическата система, влияеща се по същото време и от други, различни по вид и интензитет, фактори и условия. Останалите основни принципи в изследването, а именно принципът за интердисциплинарианост и основополагащото място на заинтересованите страни в проучването, са възприети от проблемно-ориентирания подход (Hill et al., 2010, Roman et al., 2011).

Фиг. 3 Собствен модел за оценка на уязвимостта, способността за адаптация и разработване на стратегия за устойчива адаптация към климатичните промени на произволна туристическа дестинация

Първият етап от разработения модел включва преглед и анализ на спецификите на историческото развитие на разглежданата дестинация. Този избран подход, освен че в голяма степен определя контекста на изследването, също така е в унисон с принципите на т.нар. Еволюционна икономическа география, която изследва как миналите събития и специфики в развитието на даден отрасъл (например туризма) в определен регион, подпомагат, но и ограничават, бъдещите модели на развитие (Brouder & Ericsson, 2013, Brouder, 2014, Brouder, 2013). Едно от основните направления на еволюционната икономическа география е т. нар. „зависимост от пътя“ (path dependence) (Brouder, 2014), в което се приема, че историята на даден сектор или район има значение за бъдещото икономическо развитие, тъй като миналите решения, планове и насоки на действие неминуемо определят как различните актьори и организации реагират на промени в обстоятелствата в последващите периоди (Carson & Carson, 2017). Тази „зависимост“ би могла да има както позитивно въздействие (т.е. да води към повишение на специализацията), така и негативно въздействие, водещо до провал в диверсификацията и обновлението при прекомерната зависимост от един вид индустрия, пазар, технология и т.н. (Carson & Carson, 2017). Заключениета, направени на този етап, би следвало да обяснят част от текущите условия, фактори, проблеми и тенденции в текущото развитие на дестинацията, т.е. те също ще бъдат отчетени във финалната оценка на уязвимостта.

В следващата фаза, с цел по-задълбочено разглеждане на елементите на системата, е използвана теоретичната рамка на контекстната уязвимост (Hopkins, 2014a), т.е. разделянето на характеристиките на дадената дестинация на категории фактори, както вътрешни, така и външни. Анализът включва преглед на физически, икономически, социални и политически фактори, определящи контекстната уязвимост. Групирането на различните елементи, макар и на моменти условно, подпомага по-задълбоченото им разглеждане, както и позволява поглед върху влиянието на всеки един фактор вътре и извън туристическата система.

Използването на ситуационен анализ в етапа на обобщение на оценката на уязвимостта е заимствано от планирания подход (Hill et al., 2010). Обобщението в SWOT матрица дава възможност за разделяне на влияещите фактори на външни и вътрешни за системата, както и за включване на най-важните изводи от направения преди това преглед на факторите по видове. По този начин се обобщава комбинираното влияние на всички съществени фактори, влияещи върху уязвимостта на дестинацията към климатичните промени и нейната способност за адаптация.

Предвид виждането, че всяка туристическа система се намира в постоянна динамика (Nelson et al., 2007), т.е. че адаптацията е процес, който цели постигането на еластичност и устойчивост, се възприе т.нар. линейна рамка за оценка на уязвимостта и последваща адаптация (Jopp et al., 2010). Поради търсената дълбочина на изследването в проучването на местно ниво бе използвана регионална адаптационна рамка с допълнителните фази за определяне на устойчива адаптация по Njoroge (2014). Във връзка с условието за устойчивост, в теоретичния модел е включена отделна фаза, която включва определяне на възприятията на заинтересованите страни към възможните адаптационни мерки.

Финалната фаза на разработената рамка представлява дефиниране на стратегия за адаптация към климатичните промени на избраната дестинация, формулирана въз основа на оценката на уязвимостта, способността за адаптация, както и възприятията относно най-подходящите адаптационни мерки. В модела се планира и постоянен мониторинг на ефективността от

възприетите мерки, част от цялостната стратегия, както и периодично актуализиране на резултатите от отделните фази.

Използването на тази концептуална рамка би осигурило пълен и задълбочен анализ на цялостното функциониране на разглежданата туристическа система, чрез който може да се оцени до каква степен очакваните климатични промени, биха се отразили на туризма в дестинацията. В този контекст, и с оглед постигането на устойчиво развитие, бъдещите адаптационни мерки следва да се определят като се вземат под внимание възприятията на всички заинтересовани страни. По този начин очертаните в предишните фази уязвимост, способност за адаптация и съгласувани мерки ще се явят основен компонент на бъдещата стратегия за адаптация към климатичните промени.

Така предложеният модел на изследването доразвива и внася подобрения в известните от литературата подходи за оценка на уязвимостта и способността за адаптация към климатичните промени тъй като: 1) добавя се „зависимостта от пътя“ (path dependency) като фактор за анализ; 2) задълбочава се анализа на текущото развитие на туризма чрез възприемането на принципа за контекстна уязвимост; 3) обобщената оценка на уязвимостта и способността за адаптация се представя във форма, подпомагаща планирането на бъдещи мерки; 4) бъдещите адаптационни мерки имат шанс да бъдат устойчиви, тъй като при избора им се отчитат вижданията на всички заинтересовани страни; 5) резултатите от всички етапи на изследването подпомагат оформянето на цялостна стратегия за адаптация на конкретната дестинация към климатичните промени; и 6) добавена е фаза на постоянен контрол на променящите се конкретни условия и ефективност от мерките.

Основните ограничения пред така конструирания модел, които са и сред предизвикателствата в този вид изследвания по принцип, остават мултидисциплинарността (тъй като се анализират широк набор от фактори), както и трудността правилно да се оценят бъдещите климатични промени, особено на локално ниво. Въпреки това, при задълбочен анализ на съпътстващите фактори (икономически, социални, политически) ефектите на това ограничение биха били минимизирани и би могло да се разчита на достатъчно достоверни резултати и изводи.

1.2.5 Проучване на възприятията на заинтересованите страни в ски туризма

Направен е задълбочен преглед на литературата, където тази област се отчита като „недоизследвано измерение“ на проучванията в областта на климатичните промени и туризма, която географски е концентрирана предимно в Австралия, САЩ, Швейцария, Канада и Австрия. Индивидуалните възприятия към климатичните промени трябва да бъдат взети предвид, заедно със структурните особености на управлението на дестинацията, за да може да се оцени уязвимостта и да се подсилят гъвкавостта на местната туристическа система. Wolfsegger (2005) подчертава, че възприятията са важни, защото те могат или да доведат до подценяване на нуждата от адаптация, като по този начин разходите, свързани с климатичните промени, в следствие да бъдат по-високи, или да се проявяват в преувеличени мерки. Трябва да се прави и ясно разграничение между мисловната представа за климатичните промени и тяхната истинска физическа проява, както и между вижданията на учените, обикновените хора и тези, които взимат управленските решения (Wolfsegger, 2005).

Туристите са една от групите ключови заинтересовани страни, тъй като разбирането на техните реакции към влиянията на климатичните промени е от изключителна важност за прогнозата

на възможните географски и сезонни промени в туристическото търсене, както и намалението или увеличението на специфични туристически пазари (Jopp et al., 2010; Gössling et al., 2012). Туристите имат най-голямата способност за адаптация в сравнение с всички останали елементи на туристическата система, заради гъвкавостта си да заменят мястото, времето и вида почивка, даже и с много малко предизвестие. Dawson et al. (2013) твърдят, че повече внимание трябва да се обърне на разбирането на възможните поведенчески модели за адаптация на алпийския ски туризъм и че вече не е достатъчно тази промяна да се моделира на базата само на климатични и географски прагове. Това твърдение може да бъде илюстрирано чрез теорията за рекреационното заместване (Iso-Ahola, 1986, цитиран в Dawson et al., 2013). Според нея, когато индивидите нямат повече възможност да участват в определена дейност, те могат да я заместят с друга; да променят времето или интензитета, с които участват или да сменят мястото, където я практикуват.

Местните жители и техните виждания могат да бъдат проучени в две роли – като носител на обществено мнение и като една от ключовите заинтересовани страни в контекста на туристическата дестинация. На лично ниво, за да се открие аномалността в климата, е необходимо сравнение между настоящия опит и спомените за минал опит или описателна информация от външни източници, като е възможно изкривяване, изразено в надделяване на по-скорошните спомени, в сравнение с по-старите (Howe & Leiserowitz, 2013). Когато стане дума за възприятията на риска от климатичните промени, хората традиционно вярват, че климатичните промени и влияния се случват на други хора и нации и/или на тези, които ще се родят в бъдещето, и че промените ще бъдат по-сериозни в далечни от тях райони (Spence et al., 2011; Scannel & Gifford, 2013). В литературата се обръща специално внимание на традиционното знание за околната среда на местното население и се приема, че възприятията на местните отразяват реални и осезаеми притеснения (Crona et al., 2013). Демографията и икономиката на общността, както и възприятията на местните хора към текущите или очакваните промени във физическата среда ще определят степента, в която климатичните промени ще бъдат усетени на местно ниво (Duerden, 2004). Въпреки че уязвимостта към климатичните промени на местните планински общности, които разчитат на сезонен и свързан със снега туризъм, е призната в литературата (Hill et al., 2010), изследванията на техните възприятия са крайно ограничени в туристическите проучвания (Kajan & Saarinen, 2013).

Проучванията във връзка с уязвимостта и способностите за адаптация към климатичните промени на **другите ключови заинтересовани страни** са насочени към туристическите бизнеси (главно хотелиери и лифт оператори), неправителствените организации, местните туристически и административни власти или избрани представители на общността (Hill et al., 2010; Bonzanigo et al., 2016; Morrison & Pickering, 2013). В тази група основните изследвания са на представителите на туристическия бизнес. Тези участници са в неизгодна позиция, защото от една страна имат лично отношение към проблема, което в повечето случаи е подкрепено с много по-достоверна и проверена в практиката информация, но от друга – в качеството си на представляващи определени бизнес интереси – те са много предпазливи, защото си пазят репутацията. Повечето информатори, заети в ски индустрията, са оптимистично настроени, че главно чрез производство на изкуствен сняг и целогодишно опериране, курортите ще успеят да се справят с проблема (Wolfsegger et al., 2008). Не е ясно доколко това е израз на адаптация или реакция към променената пазарна среда.

1.3   **Методология на изследването на к.к. Пампорово**

1.3.1   **Териториален обхват на изследването**

Ски курортът Пампорово е избран за обект на настоящото изследване, тъй като неговата ски зона лежи на най-ниска надморска височина (1400-1926 м) сред трите най-популярни ски курорта в България. Тъй като изследването цели изясняване на всички социално-икономически и политически фактори, които наред с физическите проявления, определят уязвимостта към климатичните промени, както и с оглед на концепцията за устойчиво развитие, към обхвата на изследването са включени и близките населените места - градовете Смолян и Чепеларе и село Стойките. При част от анализите, териториалният обхват е разширен до границите на целите общини Смолян и Чепеларе, тъй като к.к. Пампорово е разположен на територията и на двете административни единици.

1.3.2   **Съдържателен обхват на изследването**

Дисертационният труд няма претенции за стратегически документ, определящ бъдещи политики в областта на развитието на туризма в конкретната разглеждана дестинация, а основните му цели се свеждат до разработване на теоретичен модел и последваща оценка на уязвимостта, способността за адаптация и устойчивите адаптационни мерки за района на к.к. Пампорово. По тази причина изследването следва етапите, посочени във Фиг. 3, без обаче в него да е включена фазата на разработване на цялостна стратегия. Тъй като всяка стратегия включва дефинирането и на специфичните ресурси за осъществяване на набеязаните цели (Маринов, 2005), бе счтено че тази последна фаза излиза извън обхвата на конкретния академичен труд.

Изследването започва с детайлен преглед на историческото развитие на курорта, планирането и изграждането на курортната инфраструктура през годините, като успоредно с това се разглежда развитието на отделните пазари и услуги. Фокусът е върху общата философия и конкретните политики за развитието на курорта в миналото, които залагат занапред, както някои от успешните, така и от порочните практики.

В Глави 3, 4, 5 и 6 следва групиране и анализ на ключовите фактори, определящи уязвимостта на курорта към климатичните промени, изведени на базата на представените по-горе теоретични виждания и разработен модел, а именно: физически, икономически, социални и политически фактори (Hopkins, 2014a). Във всяка една глава от тези раздели е използвана съответната вторична информация, допълнена с количествена и качествена такава от извършените изследвания на възприятията на местно население, туристи и ключови заинтересовани страни.

Физическите фактори включват представяне и анализ на туристико-географското положение и транспортна достъпност, както и на всички елементи от природната среда за развитие на туризма, които определят съществуването и развитието на туризма в района. Промяната, макар и на един от компонентите им, в лицето на климатичните промени, неминуемо ще подложи на преоценка цялата основа, върху която е изграден туризма в комплекса. При представянето на климата, той е разгледан, както от гледна точка неговите типични характеристики и особености, така и е направен опит в максимална степен да бъдат очертани отчетените или прогнозни негови промени на местно ниво. Тази част от изследването е базирана изцяло на вторични източници – географска информация и климатологични изследвания. Главата завършва с преглед на наличната обща инфраструктура в курорта.

Групата на **икономическите фактори** също е от огромно значение - Falk (2013) например твърди, че специфичните характеристики на всяка фирма лифт оператор (или хотел), както и набор от регионални и макроикономически фактори са от много по-голямо значение, отколкото промените във височината на снежната покривка. В съответната глава е очертан текущия макроикономически контекст и произтичащите промени в популателната способност, състоянието на местната икономика, както и е представен анализ на данните за съвременните тенденции в търсенето и предлагането в курорта. Разгледани са измененията в настанителната база, ефективността от използването ѝ, промените в обема на търсенето, основните пазари и сезонността. Анализирани са вида и качеството на предлаганите услуги, включително и наличната туристическа инфраструктура. Част от данните за к.к. Пампорово са сравнени със същите параметри за конкурентните Боровец и Банско, за да се открият приликите и разликите, позитивите и негативите. Като част от търсената икономическа устойчивост, към същата глава е включен и анализ на избрани финансови показатели, изчислени въз основа годишните отчети на дружеството лифт оператор.

Към групата на **социалните фактори** се разглеждат широк набор, както от вътрешни за системата елементи, свързани с местното население – демографски особености, качество на живот, исторически и социо-културни исторически атракции, така и с външни, отнасящи се до профила на посетителите на курорта и анализ на туристическото им поведение. Очертаването на тези две групи до голяма степен е ключово и за характеризирането на самия комплекс и неговите особености. В тази глава е включен и анализ на възприятията на трите основни групи участници в изследването – население, туристи и ключови заинтересовани страни, към явлението „климатични промени" на глобално и местно ниво. Тези виждания определят обществената и браншова оценка на степента на риск и заплахата, както и готовността за прилагането на адаптационни мерки и нагласите за това какви следва да бъдат те. Специално внимание е обърнато на сравнението между к.к. Пампорово и другите големи български ски курорти, което очертава до колко имиджът му като зимна дестинация е в риск. Всички тези подфактори, макар и изключително субективни за всеки един участник, както и резултат от различни причини, оформят много важен аспект от уязвимостта на курорта, тъй като възприятията към уязвимостта на дадена дестинация към климатичните промени могат или да я направят още по-неустойчива и застрашена, или да спомогнат за по-бързата ѝ и успешна адаптация (Bicknell & McManus, 2006, Hopkins, 2014b).

Политическите аспекти на темата за климатичните промени включват два основни елемента – смекчаване и адаптация. На глобално ниво от съществена важност е темата за смекчаването, докато поради своята специфика въпросът с адаптацията трябва основно да бъде решаван на регионално и местно ниво. Предвид темата на настоящия дисертационен труд, в тази глава са разгледани само онези политически фактори, които се определят от политиката на национално и местно ниво относно адаптацията на туризма към климатичните промени. Тук е направен анализ на съответните стратегически документи, като са посочени липсващите звена или несъответствия. Въз основа на проведените проучвания е направена оценка за взаимодействието на основните заинтересовани лица на местно ниво в контекста на адаптацията към климатичните промени, като една от основните теми за анализ в този аспект е заинтересоваността на местното население, предвид ключовото му място във всеки процес на устойчиво развитие (Kajan & Saarinen, 2013).

На следващия етап от работата, в Глава 7, резултатите от детайлния анализ на четирите

групи фактори са обобщени в **ситуационен анализ на разглежданата туристическа система**, който представлява основа за оценка на уязвимостта на курорта към климатичните промени (Hill et al., 2010). Способността за адаптация по-нататък се определя от това дали идентифицираните силни страни и нови възможности надвишават слабите страни и заплахите.

Последният етап на изследването включва очертаването на възможните **мерки за адаптация** в контекста на ски туризма, което започва с преглед на научната литература по темата. На основата на вижданията и мненията на всички участници в проучването относно най-популярните адаптационни мерки е оценена жизнеспособността на всяка една от тях. Впоследствие, такава оценка и направена и през призмата на концепцията за устойчиво развитие.

Структурата на анализа на отделните фактори, влияещи върху уязвимостта към климатичните промени, е заимствана от подобно изследване на туристическата индустрия на Нова Зеландия (Hopkins, 2014a). Прилагането ѝ на практика доведе до някои сериозни предизвикателства. Като такива могат да бъдат посочени: 1) трудността еднозначно да се категоризират определени фактори и проблеми, което на моменти води до изкуствено разделяне на елементи, традиционно разглеждани заедно или в логическа последователност и 2) тематичното комбиниране на резултатите от вторичните и първични източници в различните фази на анализа, което е в противовес с наложената практика в академичните изследвания. Въпреки това, според автора, това е единственият възможен начин за адекватно и логично представяне на възприетото теоретично виждане за контекстна уязвимост към климатичните промени, което лежи в основата на дисертационния труд.

1.3.3 Използвани методи и източници на информация

В работата са използвани разнообразни **вторични източници** на информация като данни от НСИ, държавни стратегии, планове за развитие, научни публикации, пътеписи, публикации в интернет, данни от климатологични справочници и Търговски регистър. При обработката на вторичната информация са използвани различни **показатели**, които или чрез сравнение на аналогични данни с подобни организации/курорти, или чрез проследяване на тенденции през годините, позволяват да се очертаят насоки и проблеми в развитието.

Собствените проучвания включват анкетни проучвания и интервюта. И двете големи групи от заинтересовани страни (местно население и туристи) са проучени чрез използването на **анкетен метод**. Въпросниците са съставени, така че да осигурят не само количествени данни, но и известна качествена информация за поведението, мненията и нагласите на двете целеви групи относно климатичните промени и свързаните с тях проблеми за ски туризма, както и за подходящите адаптационни стратегии за к.к. Пампорово. С цел получаване на сравнимост между данните, въпросниците са до голяма степен идентични. И двете целеви групи на проучването са попитани за наличието на климатични промени по принцип, на регионално и местно ниво. Други важни изследователски въпроси са тези относно производството на изкуствен сняг, наблюдаваните ефекти на климатичните промени в Пампорово, сравнителната му уязвимост, нуждата от промени, визията за бъдещето му развитие.

Въпросникът на **туристите** търси да очертае привлекателността на курорта, профила на туристите и евентуалното заместване при лошо време. Проучването е проведено през месец март 2018 г.в к.к. Пампорово. Броят на разпространените въпросници е 200; 126 от тях са валидно

попълнени, което сочи коефициент на възвращаемост от 63%. Профилът на респондентите показва, че само 11.11% от участниците в проучването са от чужбина (Великобритания и Ирландия), докато българските туристи представляват 88.89% от извадката. Проучването има ограничения, които влияят на достоверността и статистическата значимост на резултатите. Те са свързани с прилагането на невероятностна (непредвидена) извадка, както и с малкия обем на извадката (126 респонденти) и ограничения период на осъществяване на проучването (Март 2018 г.).

Въпросникът за местното население цели да установи доколко местните усещат промени в климата на региона им, оценката на респондентите за степента на значимост на курорта за местната икономика, чувстват ли се достатъчно включени в или изолирани от икономическите дейности в Пампорово, дали са оптимисти за бъдещето на курорта, както и кой следва да бъде отговорен за адаптацията на туризма в района към климатичните промени. Проучването на местното население е проведено през септември и октомври 2018 г. И този път е предпочетен невероятностен метод за формиране на извадката, като е използвана комбинация от квотна и непредвидена извадка, за да се осигури по-висока надеждност на резултатите. Броят на раздадените въпросници е 250, като от тях общо 170 са върнати като валидно попълнени, което дава коефициент на възвращаемост от 68%. Извадката покрива приемливи съотношения между мъже и жени, респонденти от различни възрастови групи, с различно образование и професионална дейност, включително такива, които са директно или индиректно заети в туристическия бизнес на Пампорово и хора, които не са обвързани с развитието на курорта. Ограниченията на проучването са свързани със сравнително малкия брой валидни респонденти (170), както и с приложената невероятностна извадка.

Интервюта с представители на ключовите заинтересовани страни са проведени в периода октомври 2018 – март 2019 г. Осъществени са 12 лични интервюта. Като конкретен инструмент е използван специално разработен въпросник, а като форма на провеждане е предпочетен методът на полу-структурираното интервю, който позволява в хода на разговора да се открият и теми, които не са предварително включени във въпросника, в случая всякакви други събития и фактори, които биха могли да усилят или намалят въздействието на климатичните промени. Въпросите целят да установят оценките и вижданията на всеки интервюиран относно развитието на курорта, текущите основни проблеми и значимостта на зимния сезон, личната оценка за климатичните промени и как точно те, ако ги има, влияят (сега и в бъдеще) на туризма в курорта. Задавани бяха и въпроси за сравнителната уязвимост на Пампорово, за евентуалните нови възможности за туризма в курорта, като развитието на по-дълъг и по-силен летен сезон. В детайли са обсъдени основните адаптационни мерки за курорта, възможността на туристическия бизнес да се справи, заедно и поотделно, с очакваните ефекти от промените, както и много други специфични въпроси, като сезонността при хотелите, продуктите, които се предлагат през различните сезони, търсенето за тях към момента, взаимодействието между отделните бизнеси и институции, техническите и инфраструктурни проблеми, условията за работа на местното население и проблемите с намирането на качествен персонал.

При анализа на **анкетните проучвания** всички затворени въпроси са кодирани, а данните от тях са подложени на количествен анализ чрез програмата SPSS. Резултатите са представени в табличен и графичен вид и са анализирани на базата на честотни разпределения и средни стойности, както и чрез кръстосано табулиране на отговорите по същество. Записите от **интервюта** са кодирани по теми, а впоследствие внимателно анализирани чрез техниките на контент анализа.

Обобщението на всички фактори, определящи уязвимостта, е извършено чрез **SWOT анализ**, който позволява синтезирането на резултатите от детайлния анализ на състоянието. Финалната оценка на уязвимостта допълнително се характеризира посредством **квантифициран SWOT-анализ** (Маринов, 2005), при който всеки отделен фактор получава количествена оценка на база на неговото значение. На неговата база е направена и оценката на способността за адаптация, където чрез анализ на отделните полета и на връзките между тях в SWOT матрицата за уязвимостта, се очертават лостовете за развитие, ограниченията, рисковете и проблемите (Маринов, 2005).

Оценката на устойчивостта на идентифицираните адаптационни стратегии е заимствана в опростен вид методиката, базирана на **многокритериен анализ за взимане на решение** (Multi-criteria decision analysis) (Michailidou et al., 2016). като устойчивостта на всяка една от трите адаптационни стратегии е обобщена на базата на синтезираните възприятия на всички заинтересовани страни и е оценена в икономически, социален и екологичен аспект.

2. ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В К.К. ПАМПОРОВО

Като начало на туризма в Пампорово се счита 1933 г, когато е построен първият пансион. В следващите години се увеличава броят на частните вили и пансиони. След първоначалния застои след одържавяването след 1944 г, преименуваният курорт „Васил Коларов“ съществено бил преобразен. Построени са нови почивни станции, два лифта, писти. За начало на международния туризъм в Пампорово се отбелязва 6 август 1961 г - първият работен ден на новооткрития хотел „Снежанка“. Възприетата през 1970 г. устройствена концепция тип „интегрална станция“ е подложена на критика като несъобразена с местната среда (Еврев, 1987). Дисперсното проектиране с отделни ядра усложнява функционирането, обслужването, комуникациите. Не са изградени и препоръчаните през 1972 г. буферни паркинги. Категоричен превес в началото на 70те години в структурата на базата имал т.нар. социален туризъм, докато към 1995 г. хотелската база се е увеличила над 3 пъти. След приватизацията в българските курорти, особено след 2005 г., започва етап на бурно застрояване. След последвалото пренасищане от строителство и липса на терени за ново строителство инвеститорите се насочили към близко разположените райони, до около 10 км, където се появили апартаментни комплекси, апартамент-хотели и вилни селища.

В края на 1960-те и началото на 1970-те години в Пампорово основно идват на почивка туристи от „социалистическите“ страни, а от западните страни най-много са гостите от ФРГ, Франция и Турция (Колевски, 1972). През 1980-те години през зимата най-голям е броят на западните туристи, а тези от социалистическия блок преобладават през лятото. Най-много нощувки се реализират през зимните месеци. Към края на 1980те и началото на 1990-те години базата е амортизирана и се появяват проблеми с качеството на настаняването и изхранването. Въпреки сериозните проблеми все още всички големи туристически фирми са представени през зимата, а зимните туристи са основно организирани. Възможностите за летен туризъм в курорта не са добре развити. През 1990те години постепенно започва да се наблюдава отдръпване на големите английски и немски туроператори от курорта. В опит да се намалят тези загуби, курортът увеличава с около 1,5% контингента за руския пазар, правят се опити за възстановяване на датския пазар, както и да се привлекат за летните периоди организирани групи от Германия, бившите съветски републики и местния пазар (Грозева, 1995).

3. ФИЗИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

3.1 Туристико-географско положение и достъпност

Представен е един от съществените проблеми не само за туризма, но и за общото икономическо развитие на района, а именно факта, че достъпът се осъществява единствено чрез автомобилен транспорт. Отдалечеността на курорта от повечето големи градове, особено от София, е съществена пречка за развитието на Пампорово като уикенд дестинация за българските туристи. За туристите от съседните държави, които основно идват с автомобилен и автобусен транспорт, важат същите ограничения на местната транспортната инфраструктура. За туристите от Великобритания, Ирландия и Русия, използващи чартърни полети, вариантите са трансфер от летище София (4 часа) или от летище Пловдив (2,5 часа). След драстичното намаление на зимните чартъри преди години към летище Пловдив, в момента около 80% от зимните организирани туристи в България пристигат през летище София, и само около 20% - през летище Пловдив. Този факт през последните години е една от основните причини за отлив на чужди туристи от Пампорово.

3.2 Природна среда за развитие на туризма

3.2.1 Особенности на релефа

Характерният релеф на тази част на Родопите предполага лесна достъпност на планината за масовия турист и създава наличие на голямо разнообразие от възможни дейности и забележителности. Комбинацията от тези два фактора е предпоставка за всесезонно туристическо развитие.

3.2.2 Климатични особености и ресурси

Температура на въздуха. Въпреки преобладаващите отрицателни стойности, районът на Пампорово се отличава с по-високи средно месечни зимни температури, в сравнение с другите курорти, както и с по-високи пролетни, летни и есенни температури. Това е положителен фактор за развитието на туризма извън зимните месеци, но буди притеснение относно наличието и качеството на снега през ски сезона (както естествен, така и изкуствен)., както и от гледна точка дължината на ски сезона.

Вятър. Масивната форма на Западните Родопи и редуването на планински дялове и ридове с дълбоки речни долини определят сравнително малката средна годишна скорост на вятъра. Най-малко са и дните със силен вятър в сравнение с местата на подобна надморска височина в другите планини. Местните ветрове са причина за повишената отрицателна йонизация на въздуха в района на Смолянските езера и Пампорово, която определя района като благоприятна климатична дестинация.

Валежи. През пролетта, лятото и особено през есента, средните суми на валежите в района на к.к. Пампорово са по-ниски в сравнение с другите курорти и са добра предпоставка за силен летен и есенен сезон. Особено септемврийските минимума на валежите, характерни за повечето станции около курорта, са възможност за удължаване на летния сезон и са конкурентно предимство пред

другите планински райони. Може да се заключи, че от гледна точка на климатичните условия, проблем за зимния туризъм в района не е недостигът на валежи, а липсата на достатъчно ниски температури, така че тези валежи да бъдат от сняг. Въпреки това е налице сравнително дълго задържаща се снежна покривка. Независимо от различията в данните, на база изискването за минимум от 100 дни със снежна покривка от поне 30 см (Witmer, 1986), може да се заключи, че в Пампорово са налице предпоставки за рентабилен зимен сезон в нормални в климатично отношение години.

Облачност и мъгли. По отношение данните за броя на дните с мъгла категорично може да се направи извода, че Пампорово е с най-благоприятните условия в сравнение с другите български ски курорти. Летните стойности са по-благоприятни от тези на Витоша и близки до отчетените за Боровец и високата част на Пирин.

3.2.3 Води и хидроложки ресурси

Въпреки, че в курорта няма минерални извори, сравнително близо се намират изворите при Беденски бани, Нареченски бани, Михалково и Девин (Николов и др., 2013). Съществува проект за изграждане на топлопровод, по който минералната вода от Беден да достигне хотелите в Пампорово, което допълнително би повишило интереса към по-люксовите хотели, разполагащи със спа центрове, а така също и би способствало за привличането на туристи извън активните зимен и летен сезон.

3.2.4 Особености на почвите и биогенни ресурси

Почви. Песъкливите или песъжливо-глинести почви лесно пропускат водата, но и лесно ерозират. Това подпомага по-дългото задържане на снежна покривка при подходящи температурни условия. Поради разширяването на ски пистите и „отварянето“ на пространства за тях в смърчовата гора, се засилват ерозионните и свлачищни процеси. Това се случва именно поради високата влагемкост на местните почви, повърхностната коренова система на смърча и наклонения планински релеф.

Фауна. Фауната на този район е с най-голямото видово разнообразие в България и се отличава с наличие на глациални реликти и най-високия видов ендемизъм в страната (Асенов, 2006). Въпреки интензивното антропогенно влияние на туризма в района, около Пампорово все пак има ресурс за развитие на туризъм за наблюдение на животни.

Флора. Родопите са богати във флористично отношение планина (Пенин, 2007) - наблюдават се около 1780 растителни вида, чието разнообразие е най-високо в сравнение с останалите флористични райони в страната. Тук има находища на 211 редки и застрашени растителни вида, включени в Червената книга, което прави района подходящ за ботанически туризъм.

3.2.5 Защитени територии и зони по НАТУРА 2000

Поради впечатляващото биоразнообразие, представено и от наличието на много ендемитни, реликтни, редки и защитени видове (Stefanov, 2006), макар и не в непосредствена близост до курорта, в тази част на Западни Родопи има различни като статут защитени територии и зони по НАТУРА 2000, които са предпоставка за развитието на различни форми на специализиран туризъм.

3.3 Климатични промени

3.3.1 Промени в температурата на въздуха

Изминалият 20 век се характеризира с разнопосочни температурни колебания. Ако се наруши основното правило да се преценява климата въз основа на най-малко тридесетгодишни периоди и ако се осреднят средните годишни температури само за последното десетилетие на 20 век (1991-2000 г.), се установява, че те са по високи с 0,1 -0,4 градуса от средните за изследвания базисен период (Велев, 2002), а годините 1994, 1999 и 2000 са с най-високи средни годишни температури за последните три-четири десетилетия.

През януари из цялата територия на България се наблюдава затопляне, включително на Мусала, а за всички климатични станции периодът 1971-2000 г. е най-топлият. През месеците септември – ноември се наблюдават най-ниските температури през същия период (1971-2000). През юни се наблюдава стабилна тенденция на затопляне. За периода 1991-2000 г. има обща тенденция на покачване на средните температури за повечето месеци (без март, април и декември), която е най-отчетлива през лятото.

През 2017 г., Рачев и Асенова проучват данните от девет метеорологични станции, разположени равномерно на територията на страната за периода 1961 – 2015 г. Анализът на получените резултати показва, че за целия период повишаването на температурата на въздуха в България е от 0,2 до 0,5 °С спрямо базисната година, а през периода 2000–2015 г. средните месечни температури са още по-високи. Характерен за всички изследвани станции е фактът, че най-голямото повишаване на температурата на въздуха се наблюдава през лятото. От пролетните месеци, март се отличава с най-голямо покачване на температурата на въздуха.

Средногодишните температури най-видно се увеличават в западната част на страната (Власков, 2014), а най-значимо е повишаването във високопланинската станция Мусала (Рачев и Асенова, 2017 г.). Прогнозата за цялата страна е увеличение на топлата част от годината за сметка на по-къси и по-топли зими и съкращаване продължителността на преходните сезони (Власков, 2014). За периода 1995 – 2012 г. средните температури за пролетта, лятото и есента показват ясно изразен положителен тренд (Рачев и Димитрова, 2016). Тенденциите на повишаване на температурата са най-изразени за есента в сравнение с останалите сезони, а тенденциите за зимата и пролетта са без промяна.

3.3.2 Промени във валежите

Степента на несигурност по отношение на очакваните промени във валежите, в следствие на климатичните промени в регионален мащаб, е много по-голяма от тази, относно очакваното повишение на температурите (Николова, 2014). За територията на Балканския полуостров при благоприятните климатични сценарии не се очакват съществени промени в средното количество валежи, но при неблагоприятните сценарии тенденцията е за намаление на валежите с 20–30% към края на XXI век (Рачев и Димитрова, 2016). Според същите автори честотата и интензитетът на екстремните метеорологични явления – интензивни валежи, екстремни температури и други – също ще се увеличат.

За периода 1971 – 2000 г. се наблюдава тенденция към намаляване на годишната сума на валежите, основно през зимата (декември, януари и февруари), както и през май и юни (Велев, 2002). Наблюдава се известно увеличение през април и август. Най-голямо е намалението във високите

планини и Югозападна България. Друго изследване на периода 1961 – 2015 г. отчита разнопосочни изменения във валежите, без ясно изразен вътрешногодишен акцент (Рачев и Асенова, 2017).

В рамките на по-кратък период от 1995 – 2011 г. Рачев и Димитрова (2016) оценяват средните валежи за територията на България на около 615 mm, т.е. под нормата за периода 1961–1990 г. (672 mm). Те заключават, че съществува тренд към намаляване на валежите през лятото и есента, докато през зимата и пролетта е регистрирано по-скоро увеличаване на валежите. На национално ниво най-голяма изменчивост на валежите се отчита през лятото, докато промените при планинските станции не са статистически значими и валежите там остават почти без промяна за периода 1995–2011 г.

3.3.3 Промени в снежната покривка

Очакването за намаляване на броя на дните със снеговалеж при съществуващата тенденция на повишаване на термичното ниво е потвърдено в изследване на Николова и Пенков (2015) с данни от станция Рожен (1750 м), тъй като броят на дните със снеговалеж зависи в по-голяма степен от температурата.

Според Петкова (2014) една от най-характерните черти на снежната покривка за периода 1931 – 2005 г. в планинските райони в България е тенденцията на изместване на максимума на акумулирането на сняг от края на януари до края на месец март. Сравнението между двата периода (1921-1950 и 1961-1990 г.) по отношение на продължителността на снежната покривка през месец януари показва, че за района на Централни и Югоизточни Родопи тя е намаляла между 1 и 6 дни. Петкова (2014) обобщава, че в планинските райони на България за периода 1931-2005 г., 41.3% от всички зими са нормални, 29.3% - студени, а 29.3% от зимите са топли, докато за периода 1976 - 2005 г. студените зими намаляват с 6%, нормалните с 1%, а топлите се увеличават със 7%, спрямо периода 1931-2005 г.

3.4 Обща инфраструктура

Разгледани са основно водоподаването в комплекса, както и наличието на пречиствателни станции за отпадни води. Отчетени са проблемите за курорта с водоснабдяване при проблем с електричеството поради екстремни метеорологични условия. Сериозен проблем по отношение на инфраструктурата в Пампорово е свързан със строителния бум до преди 10-15 години, в резултат на който се появяват хаотично построени големи сгради или незавършени такива. Особено извън ски сезона, проличава спешната нужда от „облагородяване“ на общите части в целия курорт. Тук би трябвало да се търси активното взаимодействие между всички представители на туристическия бизнес в курорта, както и на местната власт, особено в светлината на опитите за развитие на целогодишния туризъм. Друг съществен минус за курорта е липсата на организиран вътрешен общодостъпен транспорт, което стимулира интензивното използване на лични автомобили и създава проблеми с паркирането, генерирането на шум и аерозолно замърсяване, и причинява дискомфорт на туристите.

4. ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

4.1 *Макроикономически контекст*

Световният БВП, бележи ръст след кризата през 2009 г., но скоро отново отбелязва понижението, последвано от период на променлив растеж. Към 16 януари, 2020 г., преди избухването на пандемията от Ковид 19, ООН прогнозира умерен ръст за Европа от 1,6%, при световна прогноза за ръст между 1,8 - 2,5%. В същия доклад се отбелязва, че през 2019 г. светът е достигнал най-ниския си ръст за десетилетие назад – 2,3%. За Централна и Източна Европа този ръст се очаква да достигне до 4% (UN, 2020). Въпреки това за Европа се очаква високо потребление, благодарение на ниската безработица и стабилните доходи на домакинствата. С големи неясноти е ефектът от напускането на Великобритания на ЕС. В актуализираната прогноза за България пък се посочва, че след като постигна по-висок от очаквания ръст на брутният вътрешен продукт (БВП) през 2019 г., българската икономика, в синхрон с останалите страни от ЕС, ще потъне в рецесия през 2020 г. в резултат от пандемията от COVID-19 и нейното отражение върху износа и вътрешната активност. В Евронзоната се наблюдава лек спад на покупателната способност в периода 2008 – 2019 г. Въпреки че съседните балкански страни са с почти двойно по-ниска покупателна способност, в сравнение със средната за ЕС, в Северна Македония, Сърбия и Турция се наблюдава увеличение. Покупателната способност на българските граждани също се увеличава стабилно за изследвания период.

4.2 *Регионална икономическа конюнктура*

В административно-териториално отношение, к.к. Пампорово попада на територията на две общини – Смолян (41 344 жители) и Чепеларе (7 047 жители), и обхваща землищата на селата Стойките, Проглед и част от землището на гр. Смолян. Двете общини от своя страна принадлежат административно към област Смолян, която включва 10 общини с общо население 107 282 жители.

Местоположението на област Смолян в периферията на страната и в планински район определят недобрата инфраструктурна свързаност с останалата част от страната. Само 26% от площта на област Смолян е заета от земеделски земи (при средно за България 58%). Областта допринася едва 7,41% към брутната добавена стойност на района и едва 1% от тази на страната. Поради планинския терен, земеделието в областта е ниско ефективно, но продължава да играе значително по-голяма роля в икономиката на областта, в сравнение със структурата на националната икономика. За по-слабото икономическо развитие на областта говори и фактът, че индустрията е значително повече застъпена в областта (41%), в сравнение с нивото за цяла България (28%), докато третичният сектор е само 49% в сравнение с 67% за страната. Област Смолян е с по-ниски показатели за БВП на глава от населението от средния за страната – само 68% от достигнатото ниво за страната (НСИ, 2019).

Същевременно, заплатите и доходите в областта нарастват значително, а средногодишният доход на лице от домакинството остава над средния за страната. В противовес на тази положителна тенденция, през 2016 г. бедността в областта остава по-висока от средната за страната. Въпреки съществено по-високите нива на безработица през 2019 г., в двете разглеждани общини

безработицата е по-ниска от средната за страната.

4.3 Тенденции в туристическото предлагане и търсене в к.к. Пампорово

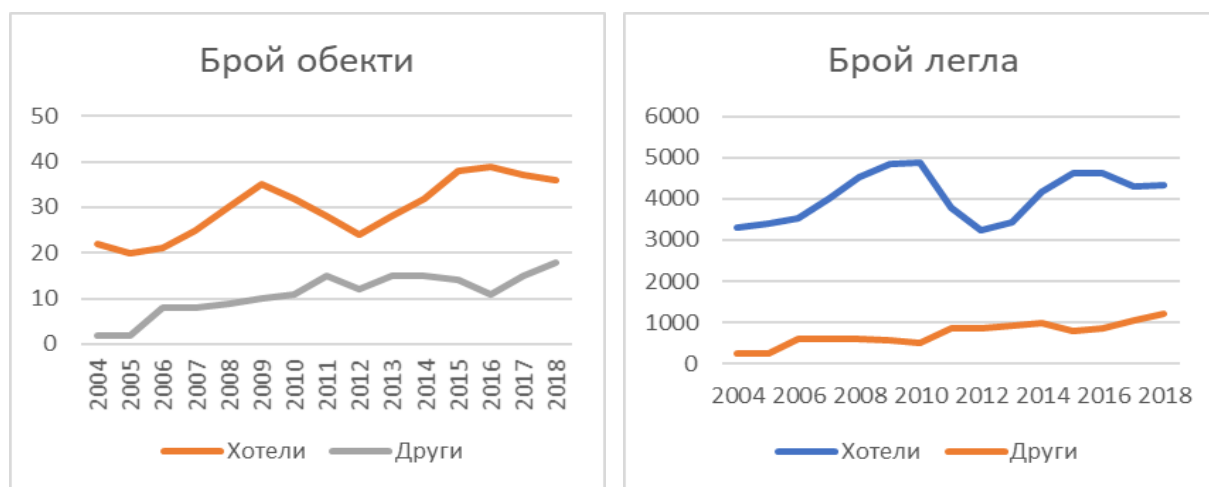
4.3.1 Анализ на предлагането на настанителна база в периода 2004 – 2018 г.

Комплексът разполага с 2% от настанителната база в цялата страна, но 28% от обектите и 61% от леглата в общините Смолян и Чепеларе. На фона на средния период на функциониране в страната, местата за настаняване в Пампорово имат по-слабо изразена сезонност (267 дни срещу 203 дни). На местно ниво обаче, курортът функционира с по-изразена сезонност, като обектите оперират със средно 17 дни повече през годината.

По официални данни за периода 2004 – 2018 г. броят на местата за настаняване в комплекса се увеличава повече от два пъти - от 24 на 54, а увеличението на легловата база за същия период е с 2014 легла. Динамиката през анализирания период не е еднопосочна – след период на стабилно увеличение до 2009 г., следват години със сериозни спадове (2010, 2012 и 2016), обяснени главно с ефектите на световната икономическата и финансова криза от 2009 година (Фиг. 4). Динамиката на промените в броя на леглата следва същия тренд. През първите години от периода са се увеличавали местата за настаняване с по-малък капацитет. В последствие – например през 2012, 2013 и 2016 г. са влезли в експлоатация по-големи обекти. За посочения период се е намалил средният брой на легла в местата за настаняване – от 147 на 103, което говори за промяна в предпочитанията на инвеститорите към по-малки обекти.

Общо за периода хотелското предлагане се променя сериозно (64% ръст при обектите, но само 32% увеличение при леглата), докато предлагането в „други“ места за настаняване се увеличава многократно (800% ръст при обектите и 404% - при леглата). Навлизането на апартаментните хотели неизменно дава отражение на структурата на туристическото предлагане по вид, но въпреки това промените не са драматични, тъй като основната леглова база в комплекса продължава да бъде хотелска - такива са над 60% от обектите с близо 80% от леглата.

Фиг. 4 Динамика на брой обекти за настаняване и легла за периода 2004 – 2018 г.

През годините курортът трайно се установява като предлагач настаняване главно в средния клас. Анализът на настаняването по категория в Пампорово показва също, че има слабо увеличение

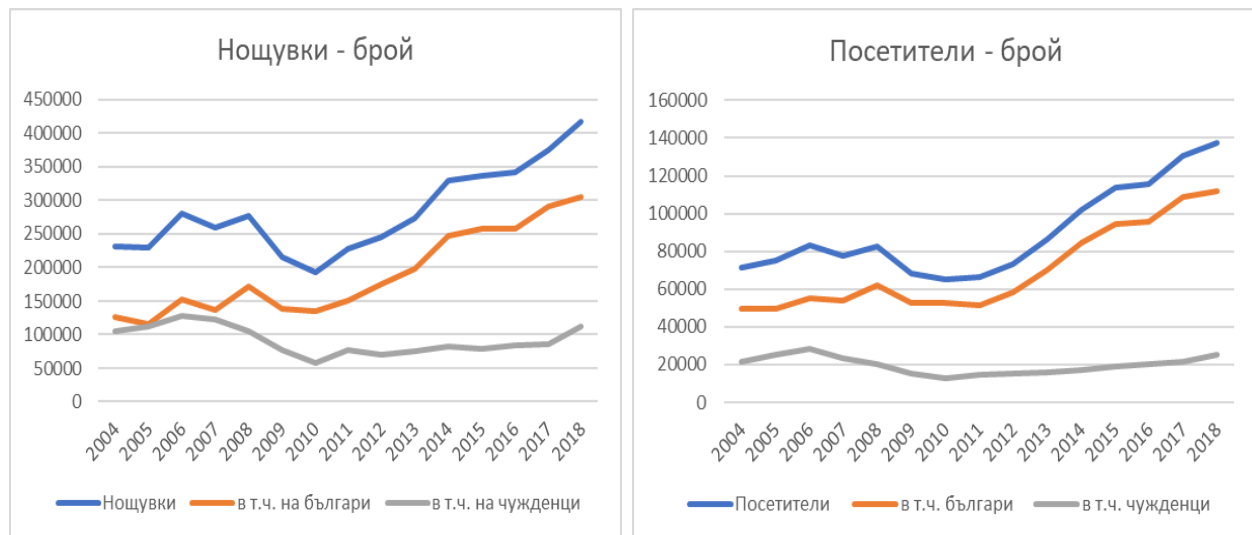
на базата в ниската категория 1-2 звезди (от 13 на 15 обекта), най-голямо увеличение на базата в категория 3 звезди (от 19 на 31 обекта) и само един нов луксозен хотел категория 4-5 звезди. По отношение на предлаганите легла обаче има видима промяна в структурата през изследвания период – намаляло е предлагането на легла в ниските категории, а леко са се увеличили леглата в тризвезданата категория и при по-луксозното настаняване. Най-сериозното относително увеличение е именно сред високоткатегорийните легла – 18%.

4.3.2 Съвременни тенденции на туристическото търсене и основните пазари

Обем на търсенето. Пампорово привлича малък дял от пренощувалите в страната туристи – само 1% от чужденците и 3% от българите (НСИ, 2018). Курортът обаче е основният туристически център в общините Смолян и Чепеларе, към които се насочват 67% от посетителите с нощувка, в т.ч. 84% от чужденците. По отношение на реализираните нощувки още по-ясно се откроява огромната роля на курорта на местно ниво – 74% от нощувките в двете общини са именно в Пампорово, както и почти всички нощувки от чужденци (89%). На фона на трите големи ски курорта обаче, Пампорово заема последно място с около ¼ от посетителите и нощувките. Делът на Пампорово при нощувките е по-голям, отколкото при пренощувалите лица. Това рефлектира в повишената (спрямо Банско и Боровец) продължителност на туристическия престой (и при българите, и при чужденците).

След редуващи се кратки периоди на растеж и спад, от 2011 г. насам вътрешното търсене нараства устойчиво, докато чуждестранното стагнира и отбелязва спорадични подобрения в отделни години (Фиг. 5). Продължителността на престоя остава без съществени промени, но тенденцията е по-скоро негативна, особено по отношение на международния пазар.

Фиг. 5 Обем и динамика на туристическото търсене в к.к. Пампорово - (2004-2018 г

Динамика и структура на международния пазар по националност. Анализираният период включва икономическата криза от 2009 г, която води до спад в нощувките от чужди туристи в периода 2009 – 2012 г. и последвало увеличение, което през 2018 г. даже леко надвишава изходните нива от 2008 г. Най-голям чужд пазар за Пампорово е Обединеното кралство, следван от Турция, Република Северна Македония, Румъния, Ирландия, Израел, Русия, Сърбия, Украйна, Франция и Нидерландия (Табл. 1). Пампорово губи постепенно пазарите от Европейския съюз, за

сметка на тези от съседните държави, някои страни от бившия СССР и Израел. Двата основни и традиционни пазара отбелязват драстичен спад – повече от два пъти за Великобритания и 4-кратен за Ирландия. Посочените промени в обема на търсенето се отразяват в съществено изменение на структурата на чуждите пазари, където са включени държавите, които изпращат средно над 2000 туристи на година в курорта.

Табл. 1 Дял, абсолютен и относителен прираст на основните чужди пазари – 2008 – 2018 г.

Страни	Дял - 2008 г.	Дял - 2018 г.	Абс. прираст	Отн. прираст
Германия	1%	1%	864	123%
Гърция	4%	6%	3284	89%
Ирландия	28%	7%	-22263	-75%
Нидерландия	0%	1%	1069	479%
Обединено кралство	44%	20%	-24204	-52%
Румъния	1%	8%	7618	679%
Франция	0%	1%	1084	358%
Северна Македония	0%	9%	10147	7687%
Руска федерация	9%	5%	-3565	-38%
Сърбия	2%	5%	3384	159%
Турция	2%	16%	15858	667%
Украйна	0%	2%	1942	701%
Израел	1%	6%	5779	389%
САЩ	0%	1%	750	271%

Възприятия на ключови информатори относно тенденциите в търсенето и пазарите.

Мнозинството от участниците изразиха задоволство от развитието на курорта през последните няколко години. Хотелите, управлявани от лифт оператора, разчитат на сключени договори с туроператори, докато другите хотели - в по-голяма степен на индивидуалните туристи. Загубата на традиционните пазари се вижда като крайно негативна и плашеща от някои участници, както и като предвестник на неясно бъдеще за курорта. Пампорово продължава да бъде основно семеен курорт тази целева група по принцип е най-желаната, тъй като е най-многобройна и сравнително платежоспособна. Именно сегментът на семействата с деца е основен сред българските туристи. В условията на постоянна дигитализация на туризма и спад на услугите на туристически агенти, курортът разчита все повече и повече на индивидуалните туристи.

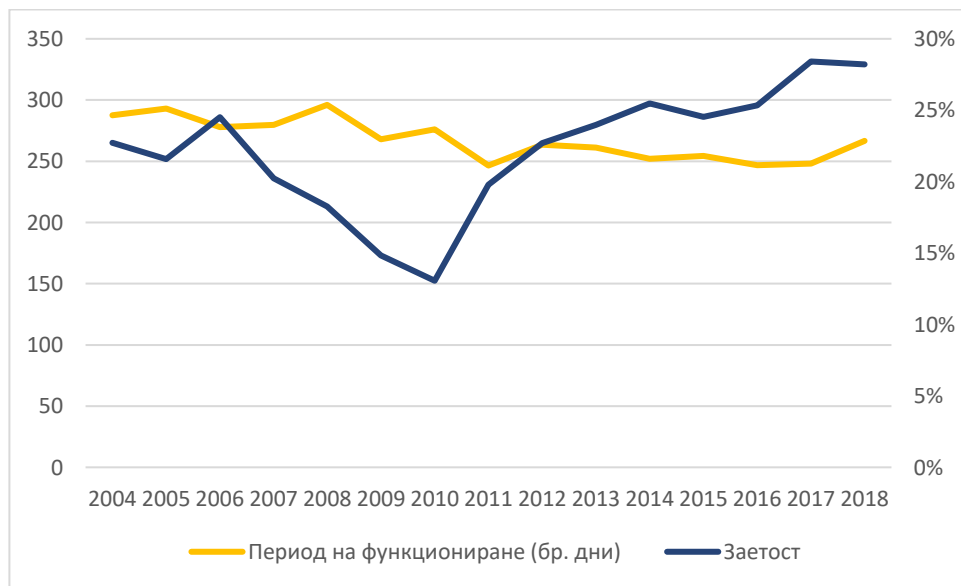
Настаняването в хотелите през зимата е със стабилна заетост през почивните дни, основно благодарение на българските туристи. На този етап хотелиерите не виждат директна връзка между липсата на сняг и резервациите. Причината може да се търси в груповите резервации на чуждестранните туристи, както и в профила на посетителите на курорта, а именно начинаещи скиори и семейства с деца, където снегът не е най-определящото условие за зимна почивка. Интервюираните участници са спокойни в решението, което предлага изкуственият сняг.

4.3.3 Основни показатели за ефективност

Период на функциониране и заетост на настанителната база. На фона на силната сезонност на българския туризъм (определяна в най-голяма степен от голямата леглова база по Черноморието), Пампорово показва по-ниска сезонност на предлагането, но очевидно големите хотели в курорта не могат да си позволят опериране през всички месеци през годината, за разлика от по-малките места за настаняване в района. Интересно е сравнението между трите водещи ски курорта – Пампорово се представя по-зле от лидера Боровец, но значително по-добре от Банско. Пампорово постига значително по-ниска от средната заетост за страната (28% срещу 39%), а също и е с най-нисък показател сред трите ски курорта. Единствено на общинско ниво курортът се представя по-добре.

Динамиката на показателя „период на функциониране“ за периода 2008 - 2018 г. разкрива тенденция на спад, особено силен в периода на икономическа криза 2009 – 2011 г., който и през следващите години не успява да възвърне стойностите от началото на периода (Фиг. 6). С намаленото функциониране на базата може да се обясни отчасти пък увеличението за същия период на показателя „заетост“. Той също реализира спадове в периода 2006 – 2011 г., но след това бързо се увеличава и сериозно надминава изходните нива. При все това, постигната заетост в курорта към 2018 г. все още е под критичния праг от 30%, който се счита за минимално приемлив с оглед на икономическата ефективност (Дограмаджиева и др., 2013).

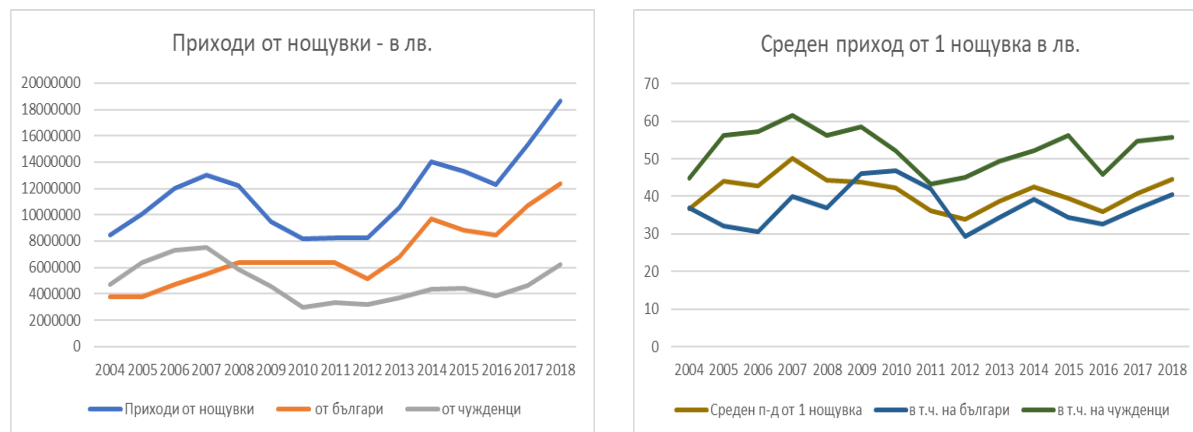
Фиг. 6 Период на функциониране (бр. дни/год.) и заетост на настанителната база (в %) за периода 2004 – 2018 г.

Преки и производни приходи от настаняване. Пампорово реализира само 1% от приходите на национално ниво, но цели 81% от тези на общинско ниво, което демонстрира огромната му значимост за местното икономическо развитие. Това е валидно за вътрешния пазар, но в най-голяма степен - за международния, защото комплексът генерира почти всички приходи от ношувки на чужденци (92%) в общините Смолян и Чепеларе. Сравнението с водещите ски курорти обаче поставя Пампорово на трето място по този показател. По показателя среден приход от 1 легло, Пампорово отново се представя по-добре само на местно ниво, но под средното за страната и за

конкурентните ски курорти. Подобна картина се получава и като се използва показателя Лоджинг индекс.

Фиг. 7 Приходи от нощувки (в лв.) и среден приход от 1 нощувка (в лв)

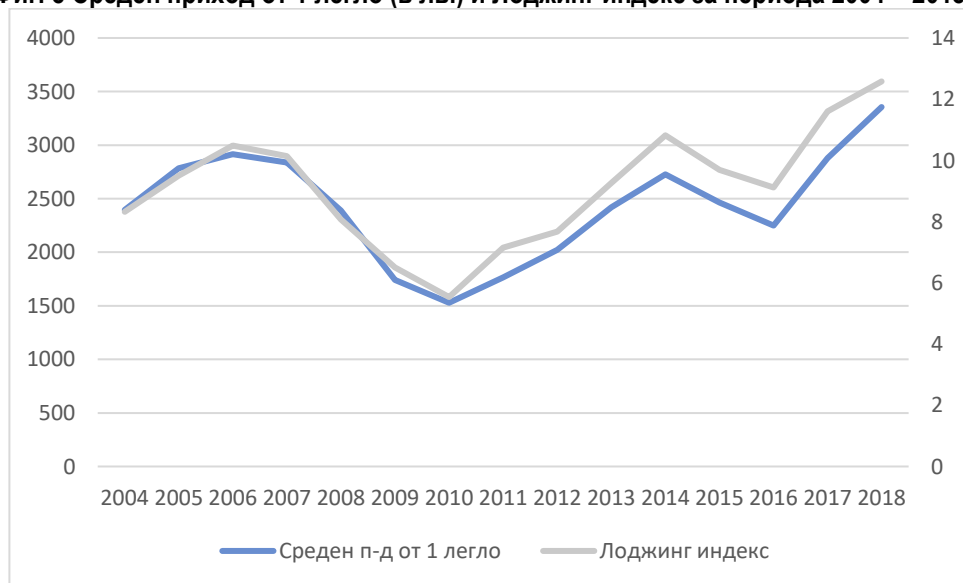
Приходите от нощувки в курорта за периода 2004 – 2018 г. бележат ръст, със спад през периода 2009 – 2012 г., който след това бързо е възстановен и надвишава с 83% изходните нива (Фиг. 7). Драматично са увеличени приходите от български туристи – цели 135%, за разлика от доста по-малкото относително увеличение при приходите от чужди туристи – 26%. При отчитане на годишната инфлация за периода, може да се заключи, че приходите от чужди туристи реално са намалели, докато приходите от българските туристи са отбелязали действителен ръст. Средният приход от 1 нощувка остава приблизително един и същ в номинално отношение в началото и края на периода. Предвид сравнително дългия период, включен в анализа, данните за инфлацията в страната и логично увеличените разходи на местата за настаняване, може да се предположи, че рентабилността е намаляла¹. Друг интересен факт при анализа на този показател е, че неговите стойности не намаляват в периода на кризата (2009-2010 г.), което говори за негъвкаво ценообразуване в комплекса.

Средният приход от 1 легло намалява в кризисните години, тъй като този показател се калкулира на база общите приходи от нощувки (Фиг. 8). Към края на периода бележи нарастване до 3355 лв. Това обаче представлява увеличение от 40%, на фона на инфлация за периода от 63%. Със същия тренд и във възходяща посока след 2010 г. се движи и лоджинг индексът през годините.

¹ С уговорката, че не е ясно доколко официалните данни за заетостта и приходите от нощувки отговарят на действителността.

Фиг. 8 Среден приход от 1 легло (в лв.) и Лоджинг индекс за периода 2004 – 2018 г.

4.4 Сезонност

Статистически данни. Категорично първото тримесечие от годината, т.е. зимният ски сезон, се очертава като най-силния и основен сезон за Пампорово от отношение както на броя пренощували лица, така и на реализираните нощувки. Най-слабият период пък е второто тримесечие от годината. Между третото и четвъртото тримесечие почти няма разлики, но месеците октомври, ноември и декември дължат своето ниво благодарение на м. декември. За българските туристи в по-голяма степен Пампорово е целогодишна дестинация, а за чуждите туристи курортът е основно зимна дестинация. Чужденците се характеризират със значително по-висок престой от българите през всички тримесечия, с изключение на второто.

По отношение на сезонността през анализирания период 2008 – 2018 г. се забелязва тенденция на увеличение на дела на туристите, които посещават курорта през зимните месеци, тежестта им през второто тримесечие намалява, летните месеци са относително постоянна величина, а последното тримесечие отново се наблюдава лек относителен спад. Същото е валидно и за дела на нощувките през различните сезони. Като проблем може да се отчете тенденцията на намаление на средния престой през годините.

Възприятия на ключовите информатори относно сезонността в к.к. Пампорово. Във вижданията на интервюираните се откроява парадокс – от една страна категорично се застъпва мнението, че курортът е основно зимна дестинация, т.е. се приема, че другите периоди са „спомагателни“, но от друга - се придава много голяма важност на нуждата от развитието на летния, даже и на четирисезонен туризъм. Друга група от участниците са скептични относно междинните сезони и доколко българските туристи, на които само може да се разчита извън зимата и лятото, биха посещавали курорта.

Важността на зимата се доказва от подчертаната от хотелиерите висока заетост. Сред тях личи сигурност и увереност, че този сезон ще продължи да е стабилен. Настаняването в хотелите през зимата е със стабилна заетост през почивните дни, основно благодарение на българските

туристи.

Всички участници в интервютата ентузиастично говорят за възможностите на летния сезон и за положителните наценки в тази насока. Признават, че лятото все още е от второстепенно значение, тъй като тогава не работят голяма част от хотелите и се разчита основно на индивидуалните туристи. Интервюираните отчитат, че за развитието на добър летен сезон е нужно да се разработят съответните продукти, които да привлекат туристите по това време на годината. Такива, които да стимулират силно търсене, засега липсват. Проблем в това отношение е и зададената по дефиниция сезонност – персонал се наема само за зимата. Няма и точна визия кои са целевите групи за летния продукт. Все по-силната нужда да се използва напълно потенциала на курорта, се вижда от действията на хотелиерите, като тези, които предлагат качествен продукт, успяват да поддържат хотелите си отворени целогодишно. За някои от тях дори броят на туристите е по-висок лятото благодарение на по-дългите престои и по-ниските цени. Част от хотелиерите даже имат вече и добре разработен бизнес модел за справяне със сезонността под формата на предлагане на различни видове продукти на различни типове клиенти.

4.5 Основни и допълнителни услуги

4.5.1 Туристическа инфраструктура

На фона на българските курорти, Пампорово разполага с най-малко писти в км, но е добре оборудван с лифтови съоръжения. След процеса на сливане на двете ски зони Пампорово и Чепеларе в т.нар. зона „2в1“, както и предвижданите нови писти над Чепеларе, Пампорово съвсем скоро ще може да надмине българските си конкуренти по показателя писти. Курортът предоставя оптимални условия най-вече за начинаещи скиори, както и за деца. С разработването на ски зона Мечи чал, част от този дефицит ще бъде преодолян. Пампорово е сравнително добре съоръжено с оръдия за производство на изкуствен сняг; изградена е и помпена станция, с цел осигуряване на необходимите водни количества за работа на инсталацията (МРРБ, 2014). Според официалния сайт на Пампорово АД, към м. октомври 2019 г. броят на оръдията е 200, докато в Боровец те са 175 (<https://www.borovets-bg.com>), а в Банско почти 400 (Мацурев, 2017).

Необходимо е да бъдат отчетени следните подобрения в инфраструктурата на курорта за зимен и ски туризъм: изграден е нов четириседалков лифт през 2015 г., ски зоната на Пампорово е свързана със ски зона Мечи чал посредством безплатен шатъл бус, като и двете зони са включени в цената на лифт картата, Подобрени са и в качествено отношение пистите. Предстои изграждането на нов лифт, който да свързва Пампорово с Чепеларе – от ядро „Малина“ до връх Мечи чал.

С оглед преодоляване на сезонността, през лятото на 2019 г. в курорта е открит модерния Конгресен център „Пампорово“. В последните няколко години са изградени трасета за спускане с велосипеди през топлите месеци; провеждат се международни шампионати. През лятото на 2020 г. е открит Приключенски парк „Язовира“, който включва въжена градина, детски тролей, скокове върху въздушна възглавница, слак лайн, фитнес на открито, кът за игри, семейно вело трасе, горска пътека за бягане, риболов и зони за релакс (Пампорово АД, 2020).

4.5.2 Ски туризъм

За да може да се измери количествено конкурентоспособността на Пампорово спрямо

българските и избрани алпийски ски дестинации, в дисертационния труд са изчислени средните стойности на показателите за средна цена на еднокдневната лифт карта, отнесена към броя на лифтове в съответната ски зона и към съответните дължини ски писти. На фона на българските си конкуренти, Пампорово има най-висока средна цена на картата спрямо наличните писти, но е по средата по отношение на показателя карта/лифтове. За съжаление, както и другите наши ски курорти, въпреки че цената на картата в номинална стойност е почти два пъти по-евтина от тази на водещите европейски ски зони, по отношение на цената, която се заплаща за един лифт тя е почти 5 пъти по-скъпа за цялата зона 2в1 Пампорово – Мечи чал и 4 пъти по-скъпа по отношение дължината на ски пистите, която се покрива от цената. Като допълнителен довод, подкрепящ тезата за реално по-скъпата услуга може да се използва и все по-актуалната в областта на туристическите услуги концепция за важността на съотношението цена – качество (value for money) пред това за номинално най-ниската цена (Murphy & Pritchard, 1997). В комбинация с малкия брой писти и съоръжения, логично следват и големи опашки пред лифтовете, което допълнително намалява качеството на услугата във всички български курорти и съответно Пампорово не прави изключение.

По време на проведените интервюта, мнозинството от участниците изрази задоволство от развитието на курорта през последните няколко години, основно свързани с по-качествената услуга през зимния сезон. Въпреки масовата положителна оценка, основно към действията на ръководството на концесионера, някои участници подлагат на съмнение възможността ски туризмът да преживее такова развитие, каквото се цели.

4.5.3 Допълнителни дейности

Основен проблем на курорта е липсата на развлечения – както през зимата, така и през лятото. Хотелиерите все още считат, че гостите на курорта идват през зимата само и единствено с цел каране на ски. Въпреки че са налични актуални оферти за допълнителни дейности през зимния сезон на сайта на курорта, според участниците в интервюта, липсва интерес към тези дейности. Макар и правейки стъпки в тази насока, предлагането на допълнителни услуги през зимния сезон в Пампорово е изключително лимитирано и като че ли направено проформа. Мудността в това отношение се обосновава с липсата на интерес от страна на туристите, даже и през лятото. Интервюираните участници не споделят мнението, че може би не са предлагани актуални и подходящи услуги. Очевидна е липсата на подходящи допълнителни продукти, които да бъдат нови, модерни и вълнуващи, а не традиционно предлаганите от миналото фолклорни вечери, лишени от автентичност, както и екскурзии из района. За някои причината пък е, че туристите в курорта идват заради по-ниските цени, а те не са от сегмента потребители, които търсят нови услуги. По този начин се заформя „порочен кръг“, от който губещ е целият туристически бизнес в курорта.

Следва да се отбележи също, че наскоро е направено изключително много от Пампорово АД, за да се модернизира предлагането на различни по вид и дейност туристически атракции, които да привличат и задържат за по-дълъг период туристите в курорта. Голяма част от летните продукти могат още да бъдат доразработени, за да бъдат наистина атрактивни.

4.6 Финансово състояние на лифт оператора на курорта

От съществено значение за курорта е финансовата стабилност на компанията лифт оператор. Това се определя от все по-капиталоемките разходи, които тези дружества се налага да правят –

основно свързани с оборудването за производство на изкуствен сняг и изграждането на нови лифтови съоръжения. Не на последно място, поддръжката на пистите и разходите по експлоатацията на всички видове съоръжения изисква свободен оборотен капитал. При заплахата от климатичните промени, всички тези разходи се очаква да бъдат както по-големи, така и по-непредвидими. По този начин, финансовото състояние на лифт оператора също се превръща във фактор, влияещ на уязвимостта на курорта. Бе отчетено че дружеството оператор на к.к. Пампорово има по-ниски нива на повечето показатели в сравнение с част от водещите ски курорти в Европа. Основно става дума за стойностите на показателя ЕВИТ и размера на приходите от продажби. Като една от възможните причини може да бъде посочена невъзможността на дружеството да увеличи приходите от продажби, както поради по-ниската покупателна способност на местния пазар и неговия ограничен размер, така и поради обективната невъзможност малък курорт да предложи твърде скъпа услуга.

5. СОЦИАЛНИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

5.1 *Демографски особености и качество на живот в района на комплекса*

Измежду всички области в ЮЦР, област Смолян е с най-неблагоприятни демографски показатели (НСИ, 2019) поради ниската раждаемост, висока смъртност и изселването от областта. На фона на цялата област, само община Смолян е с по-висока притегателност за местното население. В изследваните общини намалява слабо дялът на трудоспособното население, а така също и на това в подтрудоспособна възраст, за сметка на увеличението на жителите в надтрудоспособна възраст. Положителна тенденция е относително добрата образователна структура на населението в областта. Повечето от характеристиките за качеството на живот в област Смолян са оптимистични на фона на влошената демографска картина.

5.2 *Исторически и социо-културни туристически атракции*

Районът се характеризира с богатото и изключително разнообразно материално и нематериалното културно наследство, а около к.к. Пампорово са разположени едни от емблематичните за Родопите туристически забележителности. В основния текст е представено обобщение на най-популярните сред тях на разстояние до 1 час път от курорта. Нужно е да се направи и уговорката, че в рамките на определени обекти или близки до курорта дестинации съществуват непопулярни и неразработени културни обекти, чието популяризиране би допълнило съответния продукт, или би допринесло за привличане на специализирани туристи (напр. археологически туризъм).

5.3 *Профил на туристите в к.к. Пампорово и поведенчески нагласи*

5.3.1 Профил на туристите

Голяма част от посетителите на Пампорово не са редовни скиори (62%). Основната част от

тях са или начинаещи (46%), или самоопределящи се като напреднали (40%). Въпреки че над половината (57%) отговарят, че карат ски и в други български курорти, повечето от анкетираните не карат ски в чужбина (69%).

5.3.2 Възприятия за атрактивността на курорта

Основно конкурентно предимство на Пампорово пред останалите български ски курорти е красивият пейзаж, изключително ценен от българските туристи. Този факт очертава огромна възможност за развитие на курорта по линия на четирисезонния туризъм, който би могъл да бъде развит в комбинация с другите очертани ресурси от българите – добрият климат и традиционната местна кухня. Най-ниско е оценено наличието на интересни допълнителни дейности.

Важността на подходящите снежни и климатични условия при избора на зимна почивка беше оценена от туристите като имаща значение, т.е. средна стойност 4 при скала от 1 до 5. Голямата част от зимните туристи в Пампорово рядко са посещавали курорта извън зимата (42%), докато 34% го правят често. Въпреки че данните към настоящия момент не са в полза на четирисезонния туризъм, фактът че за 1/3 от посетителите курортът е припознат и като не-зимна дестинация е оптимистичен.

5.3.3 Склонност към туристическо заместване

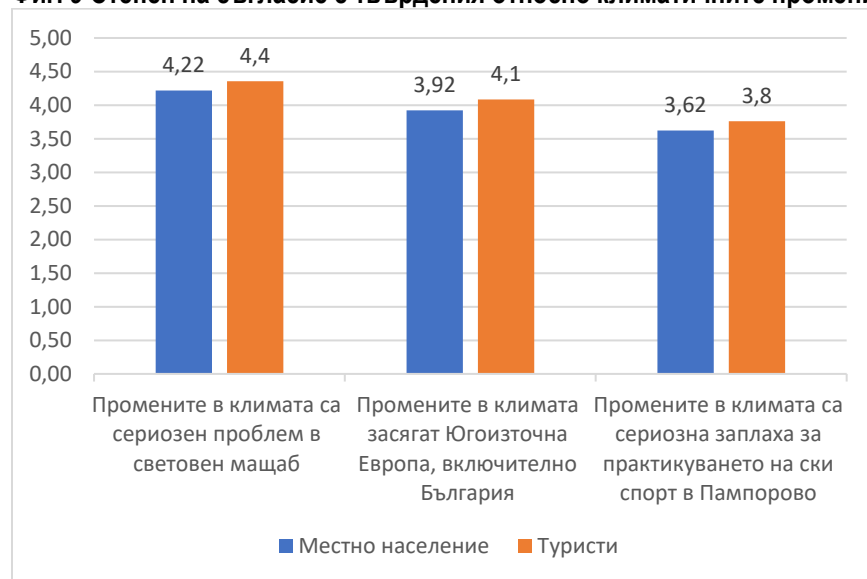
Мнозинството от респондентите (46%) биха отишли да карат ски в друга държава, като предпочитани са Австрия, Италия и Франция, а склонността към географско заместване в много висока степен зависи от нивото на владееене на ски. Вторият по популярност отговор на този въпрос, „друга дейност в планината“, може да бъде свързан с нарастващата популярност на други планински дейности като ходене със снегоходки, пързаляне или впрягове със шейни, ски туринг, които биха могли да бъдат практикувани даже и при сняг, който не е идеален за каране на ски или сноуборд на писта. Само много малка част от участниците в проучването биха дошли в Пампорово въпреки неблагоприятното време и условия (6%). В случая на Пампорово, има вероятност климатичните промени да са причината да загуби дела от туристите си, които са сред най-запалените скиори, както и начинаещите скиори, които ще сменят типа дестинация.

5.4 Възприятия на заинтересованите страни във връзка с климатичните промени

5.4.1 Възприятия за климатичните промени на глобално и местно ниво

И двете групи анкетирани заинтересовани лица в проучването, туристите в Пампорово и местното население, бяха запитани дали считат климатичните промени за световна заплаха и дали такава съществува за региона на България, както и конкретно за ски туризма в района на Пампорово (Фиг. 9). При зададена 5-степенна Ликерт скала (5 е „изцяло съгласен“; 1 „напълно несъгласен“), туристите показват по-висока степен на приемане на феномена на глобалните климатични промени, отколкото местното население. Местните жители виждат и по-ниска степен на заплаха, както за тази част на Европа и страната ни, така и конкретно за Пампорово. Въпреки това, даже и при тях, стойностите на приемане на тази заплаха са над средните – 3,92 за България и 3,62 за комплекса. И при двете групи респонденти се наблюдава елемент на отричане, когато климатичните промени се обсъждат като заплаха на местно ниво – конкретно за к.к. Пампорово.

Фиг. 9 Степен на съгласие с твърдения относно климатичните промени

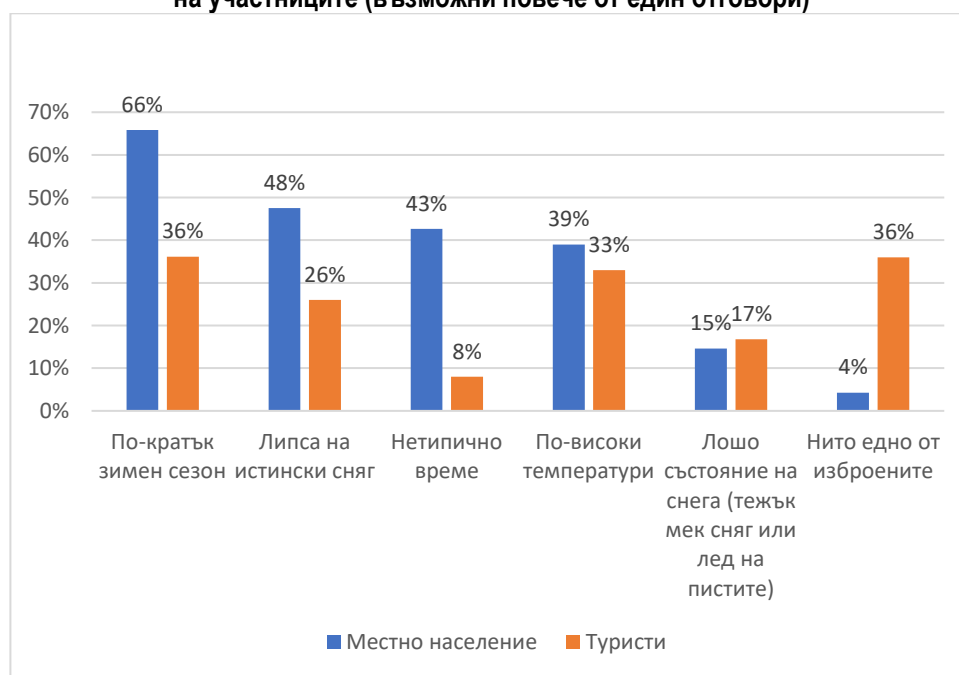
Концепцията за психологическата дистанция във връзка с климатичните промени, въпреки че е потвърдена от резултатите, е и едновременно отхвърлена от местните жители - въпреки че те не приемат заплахите за региона, считат че времето в Родопите се променя (86%). Такъв на пръв поглед противоречив резултат може да бъде обяснен чрез концепцията за „традиционно местно познание“ (Duerden, 2004).

От изключителен интерес за настоящето изследване са възприятията на двете групи респонденти към евентуалните проявления на климатичните промени за курортния комплекс. Предложените варианти за отговор имат директно отношение, както към краткосрочното, така и към дългосрочното развитие на Пампорово като ски център (Фиг. 10).

И двете групи участници посочват по-краткия зимен сезон, липсата на истински сняг, нетипичното време и по-високите температури като най-характерни прояви на времето в Пампорово през зимния сезон. Значителна част от туристите (36%), но само 4% от анкетираните местни жители, не са съгласни с нито едно твърдение. Сравнението между възприятията на двете целеви групи в анкетното проучване говори за много по-висока степен на чувствителност и осъзнаване на посочените проявления сред местното население, отколкото сред туристите. Особено голяма е разликата между тях в оценката за продължителността на зимния сезон (66% в сравнение с 36%).

Макар и в различна степен, всички интервюирани ключови информатори потвърждават наличието на промени в местния климат, като акцентът е върху наблюдаваните аномалии зимно време и особено - забавянето на снега в началото на зимата, което практически скъсява зимния туристически сезон. Другият съществен очертан проблем са и „ненормалните“ за зимните месеци високи температури. Разбира се, има и по-балансираните мнения сред участниците, някои от които отчитат, че и в близкото минало е имало безснежни зими, но все пак признават наличието на промени в днешно време. Двама от интервюираните обърнаха сериозно внимание на високата травматичност сред скиорите през периоди, когато снегът е предимно изкуствен.

Фиг. 10 „Лично, според Вас, кои от следните твърдения важат за Пампорово?“ – Дялове от отговорите на участниците (възможни повече от един отговори)

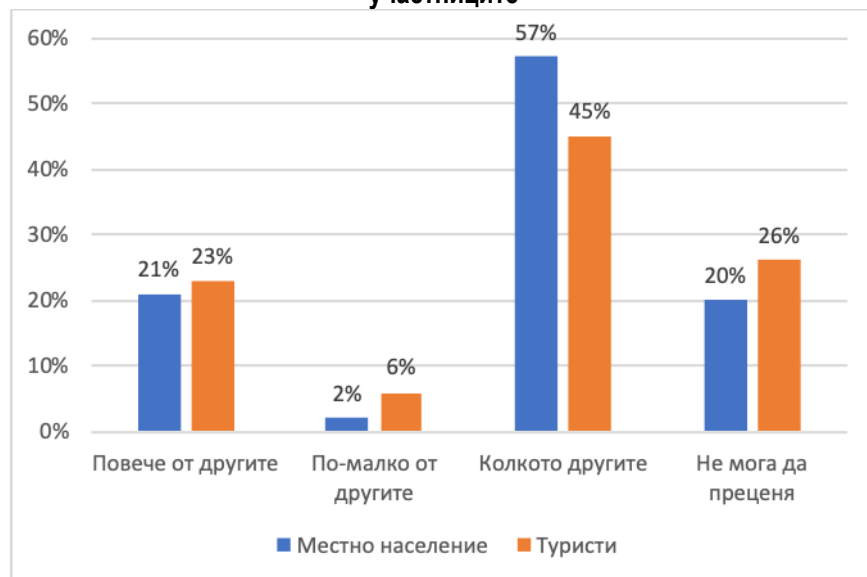
Тези информатори, които по един или друг начин са наясно с наличните технологии за производство на сняг, са достатъчно категорични относно риска върху ски индустрията като цяло, при запазване на темповете на климатични промени, тъй като единствената на този етап широко практикувана адаптационна мярка също е под заплаха в неопределен бъдещ момент. Пак от гледна точка управлението на курорта, се очерта и по-трудната прогнозируемост и по-голяма динамичност на времето, което е предизвикателство, както при планиране на поддръжката на пистите, така и по отношение на очакваните посещения.

Част от участниците в проучването виждат лятото като все по-важен сезон и даже са положително настроени, че промените в климата ще доведат до дълъг и сигурен летен сезон, но други - напротив, смятат, че климатичните промени ще доведат до несигурност и непредвидимост, даже и на летните сезони, и ще намалят тяхната привлекателност.

5.4.2 Възприятия за сравнителната уязвимост на к.к. Пампорово спрямо конкурентните български ски курорти

Мнозинството от респондентите считат, че заплахата пред Пампорово е същата, като за останалите ски курорти (Фиг. 11). Почти една четвърт смятат, че той е в по-голяма степен заплашен или не могат да преценят, докато само 6% от туристите и 2% от местните са на мнение, че той ще е по-малко потърпервш при евентуални климатични промени.

Фиг. 11 „Лично, според Вас, в каква степен к.к. Пампорово е потърпевш от влиянието на климатичните промени, в сравнение с другите големи ски курорти в България?“ – Дялове от отговорите на участниците

Сред интервюираните участници се срещат и трите основни мнения относно сравнителната уязвимост на курорта. Част от мненията са по-скоро субективни възприятия, без реална обосновка или сериозни познания за конкурентните курорти. Отдава се значение на релефа по отношение на влияние на вятъра, както и на техническата обезпеченост за производство на изкуствен сняг. В тези мнения преобладава наложената през годините представа за благоприятен климат и релеф, като даже тези становища противоречат с други изказани от същите участници твърдения. Други ключови информатори, макар и в различна степен, оценяват влиянието на фактори като надморска височина и местни климатични влияния, както и наблюдавания феномен на покачване на температурите. Базирано на тази комбинирана оценка, те смятат, че има повече рискове за курорта в сравнение с конкурентните Банско и Боровец.

5.4.3 Възприятия за социално-икономическата значимост на комплекса

Икономическа значимост. Курортът се счита за имащ висока или даже много висока икономическа значимост от почти 2/3 от участниците в проучването сред местното население, докато 21% оценяват значимостта му на толкова, колко и тази на всички други сектори на местната икономика.

Оптимизъм за бъдещето. Като опит за обобщение беше зададен въпрос към местните жители дали са оптимисти за бъдещето на курорта. Резултатът показва, че местното население е почти разделено по отношение на оптимистичните си или песимистични очаквания— 42% от анкетираните са оптимистично настроени, докато 34% не могат да преценят, а 24% са песимисти. Както оптимизмът, така и песимизма включват в себе си и много други фактори, включително такива свързани с общото икономическо и туристическо развитие на всяко едно от селищата в проучването.

Участие на местното население. От перспективата на устойчивото развитие, 55% от респондентите считат, че местното население не е включено в достатъчна степен в икономическите

дейности в курорта. Само 18% мислят, че то се възползва от туризма в Пампорово, докато близо 1/3 не могат да преценят.

В отговор на виждането на представителите на местното население, че те не са в достатъчна степен заети в курорта, интервюираните ключови представители на туристическия бизнес в курорта очертават друг изключително сериозен проблем пред техния бизнес – липсата на достатъчно квалифицирана работна ръка, подсилен от факта, курортът предлага основно сезонна работа. Друг елемент от проблема с намирането на квалифицирана работна ръка е предлагането на сравнително ниско заплащане в сферата на туризма. Този факт бе споделян както в интервютата, така и в други лични разговори по време на проучването.

6. ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

6.1 Държавна политика за адаптация на туризма към климатичните промени

Рискът от климатичните промени е оценен на държавно ниво чрез приетата през 2018 г. **Национална стратегия за намаляване на риска от бедствия 2018 – 2030 г.** Друг важен стратегически документ е изготвената през 2019 г. **Национална стратегия за адаптация към изменението на климата и План за действие.** Особено внимание е отделено на **Секторната оценка за отрасъл „Туризм“** (Воденска и Гьослинг, 2019). В него се дава информация относно степента на готовност на отрасъла за действия по адаптация към климатичните промени, отчитайки че в нормативно отношение дейностите в тази насока са в самото начало, че е налице незнание и неразбиране на ефектите и влиянията на климатичните промени върху този отрасъл, както от органите на държавната, на местната власт и представителите на бранша. Основната насока за адаптация на туризма в страната при условия на климатични промени е намаляване на уязвимостта чрез диверсификация, намаляване на енергоемкостта и ресурсната зависимост.

6.2 Местна политика за развитие на туризма и адаптация към климатичните промени

6.2.1 На ниво област

В **„Стратегията за развитие на туризма в област Смолян“** затоплянето на климата е изрично посочено като заплаха. Независимо, че всички основни цели от стратегията де факто представляват действия по адаптация на туризма, включително и към климатичните промени, в разписаните мерки влиянията на климатичните промени не се споменават, т.е. няма директна връзка между идентифицираната заплаха и определените бъдещи действия. В друг планов документ - **„Стратегия за развитие на област Смолян 2014 – 2020“** се поставя основно зимен фокус върху развитието на к.к. Пампорово и община Чепеларе, без да се отчитат проблемите и заплахите пред сектора на ски туризма, нито тенденциите и възможностите за целогодишно развитие. По този

начин, стратегията не дава нова и актуална визия, която да помогне да се преодолеят проблемите в туризма на местно ниво, а отново залага на повтарянето на статуквото по отношение на вида и качеството на предлагания туристически продукт.

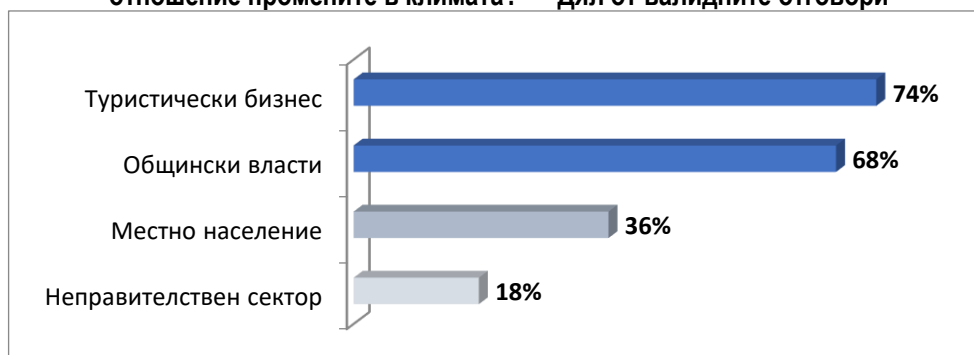
6.2.2 На ниво общини

Анализирани са Стратегията за развитие на туризма на община Смолян 2014 – 2020 г. и Общинския план за развитие на община Чепеларе 2014 – 2020 г. И в двата документа акцентът е основно върху развитието на ски туризма, без да се прави връзка с климатичните промени като заплаха. Темата не е сред приоритетите и на нито една от организациите, представляващи бранша или свързани с управлението на курорта и туристическия район „Родопи“.

6.3 Възприятия на заинтересованите за политическите аспекти на адаптацията към климатичните промени

На фона на липсата на реални политики и действия от страна на публичните власти е притеснително, че и местните жители са неангажирани с намирането на решения за проблемите, свързани с адаптацията към климатичните промени – според тях туристическите бизнеси и местната администрация основно трябва да се занимават с тези въпроси (Фиг. 12). Като сериозен повод за притеснение трябва да бъде гледано и на минималната роля, отредена на неправителствените организации – те са посочени едва от 18% от анкетираните.

Фиг. 12 „Кои би следвало да са основните участници в адаптирането на туризма в района по отношение промените в климата?“ – Дял от валидните отговори

Забележка: Въпрос с възможен повече от един отговор – сумата от процентите надхвърля 100%

Според интервюираните участници в проучването, категорично водеща е ролята на лифт оператора, като основният мотив е, че благодарение на монополната си позиция, той единствен е в състояние, при наличието на бизнес интерес, да насочи развитието на целия курорт в правилната адаптационна посока. Факт е и пасивността на другите туристически предприемачи по отношение на стратегическите виждания за развитието на курорта.

Ключовите информатори виждат ролята, както на централната, така и на местната власт, като осигуряваща нужната обща инфраструктура, на чиято основа бизнесът да може да развива туризъм в района. Подобренията в нея биха способствали за по-бързото и адекватно прилагане на адаптационните мерки, избрани от бизнеса.

В качеството си на разпределител на публични ресурси, общината е посочена като ключов

участник в процеса по адаптация на местно ниво. Също така, местната власт е нужно да участва в ролята на гарант за защитата на интересите на местното население при избора на най-подходящи механизми. В разговорите се очерта и липсата на достатъчно контакт и ефективно сътрудничество между местната власт (в лицето на двете общини) и бизнеса в курорта, както и липсата на координация при управлението на туризма на местно ниво.

7. ОЦЕНКА НА УЯЗВИМОСТТА И СПОСОБНОСТТА ЗА АДАПТАЦИЯ НА К.К. ПАМПОРОВО КЪМ КЛИМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

7.1 **Обобщена оценка на уязвимостта и способността за адаптация**

Въз основа на разгледаните в предходните глави физически, социални, икономически и политически фактори, които определят уязвимостта на к.к. Пампорово, могат да се обобщят няколко групи слабости и перспективи пред комплекса.

Сред най-съществените **слабости** пред развитието на Пампорово е транспортната достъпност на курорта. Отдалечеността от София, респективно летище София, както и другите големи градове, с изключение на Пловдив, сериозно намаляват възможностите за краткотраен туризъм от основния генериращ район в страната. Транспортният фактор е основната причина, поради която Пампорово губи западноевропейските туристи, основно тези от Великобритания. Тъй като в близко бъдеще не са налични планове за подобряване на пътищата, за да бъде конкурентноспособен, курортът трябва да подобри предлагането си по линия на другите елементи от маркетинговия микс, а именно по линия на уникален и качествен продукт, динамично ценообразуване и налагане на нов и атрактивен имидж на курорта.

Друг сериозен недостатък е качеството на продукта и недостатъчното продуктово разнообразие в курорта. На практика липсва друга услуга, освен карането на ски или сноуборд; само някои хотели разполагат и със спа центрове. Има критики даже и към основни услуги като настаняване и хранене. Липсата на организация за придвижване из курорта и липсата на паркинги за личните автомобили допълнително намаляват задоволството от курорта.

Българските планини разполагат с далеч по-скромни условия за ски спорт в сравнение с Алпите. Такъв е случаят и с Пампорово – пистите са сравнително къси, без дълъг постоянен наклон. Цената на лифт услугата отнесена към броя писти и лифтови съоръжения е около 4-5 пъти по-висока. В случая явно става дума за икономии от размера, които само големите курорти могат да си позволят. Друг проблем пред планове за интензивно развитие на ски туризма в курорта представляват и някои елементи на местния климат като по-високите температури тук в сравнение с другите курорти. Температурите определят както типа валеж, снегозадържането, така и условията за производство на изкуствен сняг. В случая на Пампорово, температурните условия не позволяват увеличение на дължината на ски сезона. Пампорово е разположен в район, който, поради икономическите и демографските си особености, освен че не може да осигури клиентска база, не е в състояние и да предложи квалифицирана местна работна ръка.

Налични са обаче и **перспективи за развитие** пред курорта. Някои от „географските“ му минуси, представляват възможности, от които може да се спечели. По-малката надморска височина не е съществен недостатък, защото тя предлага възможност за целогодишна експлоатация. В тази

насока могат да се използват и допълнителни предимства като приятните температури и зимата и лятото, по-малките валежи през другите сезони, местните ветрове, които са причина за прочутата йонизация на въздуха в района. Освен лятото, климатът е изключително благоприятен за развитие на различни форми на туризма през есенния сезон, което не е така за курортите в Рила, Пирин и Стара Планина. Налична е възможност за предлагане на уникален, нишов и специализиран продукт. Използвани по подходящ начин, с акцент върху автентичността, могат да се използват широк набор от природни и антропогенни ресурси, с които районът разполага. Основното предимство е възможността за предлагане на разнообразни дейности и преживявания, тоест обхващане на много и различни сегменти от специализирания пазар.

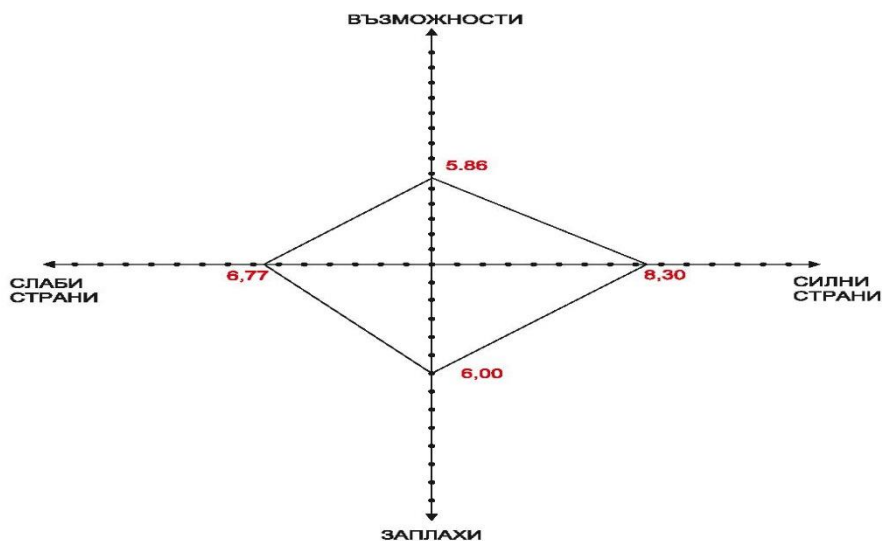
Пампорово може да се възползва от високото качество на настанителната си база, която предлага условия, с които не разполагат къщите за гости и семейни хотели из селата наоколо. Инерцията от увеличаване интерес от страна на българските туристи може да бъде използвана, но отново с правилно разработени набор от допълнителни услуги. Следва да се отчете, че силното присъствие на местните туристи, особено в ски индустрията, се счита за символ на устойчивост на даден курорт или дестинация (Vanat, 2020). Независимо от всичко, казано по-горе, зимният туризъм не бива да се negliжира. При правилното му продуктово модернизиране, той има своето традиционно място в курорта. Проучването показва, че качеството на предлаганата ски услуга в Пампорово през годините се подобрява, благодарение на инвестициите в лифтовата инфраструктура, обработката на пистите и закупуването на оръдия за сняг.

За изготвяне на оценка на уязвимостта на курорта към климатичните промени, посочените по-горе проблеми и перспективи, са представени накратко в SWOT-матрица (Табл. 3). Всеки един от елементите на SWOT матрицата е цифрово остойностен въз основа на авторовата преценка за индивидуалната му значимост. По този начин се получава финалната количествена оценка на уязвимостта към климатичните промени. Резултатът от квантифицирания SWOT-анализ е представен и графично чрез Фиг 13.

Табл. 3 Количествена оценка на уязвимостта на к.к. Пампорово към климатичните промени – квантифициран SWOT анализ

Силни страни	Оценка	Слаби страни	Оценка
Богат набор от разнообразни природни и антропогенни ресурси	9	Отдалеченост от София (летище София)	8
Модерна настанителна база	8	През зимата почти не се предлага друга услуга, освен карането на ски	6
Възможност за целогодишна експлоатация	10	Идентифицирани са следните климатично обусловени слабости в курорта: по-къс зимен сезон, липса на истински сняг, по-високи температури, нетипично време, по-трудна прогнозируемост на времето.	7
Приемане на феномена на климатичните промени от всички заинтересовани страни, макар и с известни колебания за района на к.к. Пампорово	6	Загуба на западноевропейските пазари	7
Пампорово се счита застрашен „колкото другите“ български ски курорти	5	Промяна от организиран към индивидуален туризъм – загуби на гарантираните контингенти	4
Ръст на туристите в курорта	9	Бавен достъп до курорта (пътя Асеновград – Пампорово)	9
Модернизирани съоръженията за ски спорт и увеличение на зоната	9	Силна сезонност, с фокус върху зимата	8
Добро покритие на ски пистите с оръдия за изкуствен сняг	8	Липса на достатъчно атракции в курорта	9
Развит местен пазар	10	Ниски финансови показатели на рентабилност на лифт оператора	3
Действия по развитие на летни продукти и конферентен туризъм	9		
<i>Средно аритметична оценка</i>	8.30	<i>Средно аритметична оценка</i>	6,77
Възможности	Оценка	Заплахи	Оценка
Тенденциите за развитие на планинския туризъм са към нишов, специализиран и четирисезонен продукт	7	Тенденция за по-кратки, но по-чести пътувания	6
Настанителната база в селата наоколо е с по-нисък капацитет и качество	5	Поддържане на статуквото в лицето на държавните органи на национално и местно ниво	3
По-високи максимални летни температури и по-дълъг летен сезон	5	Влошена икономическа и демографска среда в района	6
Голямата част от туристите зимно време не са запалени скиори	6	Тенденция на умерено увеличение на средните температури, особено през Януари; нестабилност на температурите през Ноември и Декември; затопляне през Март.	9
Увеличение на покупателната способност на населението в Балканските страни и България (до пандемията от Ковид-19)	4	Ниски температури и увеличение на валежите през пролетта	3
Демонстриран интерес у туристите към нови, разнообразни и специфични за района дейности	10	Запалените, както и съвсем начинаещите скиори биха го заменили с друга дестинация/дейност при лоши условия за ски	9
Промяна от организиран към индивидуален туризъм – намаление на значението на посредниците	4	Местното население не участва достатъчно в бизнеса в курорта, както и не се чувства ангажирано с проблема по адаптация към климатичните промени	7
		Липса на целенасочени политика и действия към адаптацията в туризма на национално и местно ниво	5
<i>Средно аритметична оценка</i>	5,86	<i>Средно аритметична оценка</i>	6,00

Фиг. 13 Количествена оценка на уязвимостта на к.к. Пампорово към климатичните промени

Видно от графиката, силните страни доминират над слабите, а възможностите и заплахите са почти изравнени. На фона на така очертаната текуща уязвимост на курорта, способността за адаптация би могла да бъде дефинирана чрез следните връзки от вече очертаната SWOT матрица за уязвимостта:

- ✓ Лостове за развитие – връзката между възможности и силни страни, т.е. кои възможности да се използват, за да се развият нови страни
- ✓ Проблеми на развитие – връзката между слабите страни и заплахите
- ✓ Рисковете на развитие – връзката между силните страни и заплахите
- ✓ Ограниченията на развитие – връзката между слабите страни и възможностите

Лостове за развитие

„Модернизиране на продукта“ Предвид ресурсната обезпеченост и благоприятните условия за целогодишно опериране, курортът може бързо и сравнително лесно да отговори както на световните туристически тенденции, така и на променените нагласи на туристите. Тази смяна в предлагането допълнително би се улеснила от два други факта – че мнозинството туристи в курорта

не са запалени скиори, както и от увеличаващата се покупателна способност на преобладаващите гости на Пампорово (преди епидемията от Ковид-19).

„Силен и дълъг летен сезон“ Възможностите на курорта за целогодишна експлоатация, в комбинация с наличната модерна настанителна база, биха спомогнали очакващото се увеличено търсене през горещите летни месеци и удължаването на топлото време през есента. Популяризирането на летния сезон сред увеличаващите се индивидуални туристи би спомогнало и за повече посещения от тях през зимата.

Проблеми на развитието

„Неконкурентноспособност през зимата“ Съгласно тенденциите за кратки, но по-чести пътувания, броят на зимните туристи се очаква да намалява поради отдалечеността и бавния достъп, в комбинация със засилващите се проявления на климатичните промени. Това ще засили туристическото заместване при липса на възможност за активна такава (друга дейност освен ски) в самия курорт.

„Загуба на икономическо значение за района“ При продължаване на политиката за зимен пакетен организиран туризъм в Пампорово, въпреки загубата на западноевропейските пазари, както и липсата на действия по адаптация към променените условия на пазара и климата, продължаващата сезонност ще продължи да отблъсква наличната местна работна ръка, а населението ще става още по-отдалечено и развнудушно по отношение на курорта.

„Несигурност зимно време“ Все по-нестабилното зимно време, в комбинация с увеличаващият се дял на индивидуалните туристи, ще доведе до силна непредвидимост на заетостта в курорта (ануляции или резервации в последния момент)

Рискове на развитие

„Запазване на ски статуквото“ Модерната ски инфраструктура, както и увеличената популярност на курорта през зимата, могат да не „издържат“ при продължителна проява на негативните ефекти на климатичните промени. Тези трудности биха се засилили и поради неблагоприятната местна среда на развитие – слаба местна икономика, демографски проблеми, липса на разбиране и действие от страна на администрацията на местно и национално ниво относно климатичните промени.

„Все по-кратки пътувания“ Заради тенденцията да се пътува по-често, но за по-кратко, съществува опасност туристите да се включват само в основната дейност, заради която са дошли в курорта (например ски), т.е. курортът/районът не биха успели да разгърнат големия си потенциал в това отношение, а на преден план ще излязат недостатъците на този основен продукт.

Ограничения на развитие

„Отдалеченост“ Благоприятната смес от ресурсната обезпеченост на района и съответните промени в търсените продукти, ще бъдат ограничени от основния минус на курорта – бавния достъп до Пампорово. Индивидуалният начин на пътуване допълнително ще усилва този проблем.

„По-ниска конкурентност на курорта“ Проявленията на климатичните промени, както и еднопосочното предлагане в курорта, ще стимулират туристите с увеличени възможности (на база анализ преди Ковид-19) да търсят разнообразни дейности в други дестинации.

Въз основа на анализа на SWOT-матрицата може да се заключи, че способността за адаптация на к.к. Пампорово зависи от внедряването на нови продукти, както и развитието на летния

сезон като като все по-значим. В това отношение (летен туризъм) се полагат сериозни усилия, а и мнозинството заинтересовани страни са убедени във важността му. За съжаление, по отношение модернизирването на продукта има сериозни забавяния - зимно време практически не се осъществява, а лятото е в начален етап. Другият основен проблем е, че представителите на бизнеса не са убедени в тази нужда, т.е. ще мине още време докато започне реалното предлагане на алтернативни дейности. Това би могло да доведе и до невъзможност за успешна адаптация на по-късен етап.

7.2 Възможни мерки за адаптация

7.2.1 Мерки за адаптация към климатичните промени: общ преглед

Всеобщо прието разбиране е, че **производството на изкуствен сняг** може да намали уязвимостта на ниско-разположените ски курорти (Scott, 2005; Wolfsegger, 2005; Steiger & Abegg, 2013; Hill et al., 2010). Ограниченията на този метод като адаптационно средство са свързани с високата консумация на вода и енергия, както и с липсата на подходящи ниски температури (Steiger&Abegg, 2013). Взимайки предвид всички ограничения и пречки, Steiger&Mayer (2008) заключават, че производството на изкуствен сняг може все още да бъде определено като важна адаптационна мярка в краткосрочен до средносрочен порядък - не само за курортите на голяма надморска височина, но и за финансово стабилните целогодишни дестинации, разположени в по-ниските части на планините. Независимо от различните климатични сценарии, при очакваното намаление на средната продължителност на ски сезона, нуждите от изкуствен сняг се увеличават, успоредно с намаляването на възможностите за неговото производство (Scott et al., 2017).

Продуктовата диверсификация може да ограничи чувствителността към климатичните промени. Разработването и предлагането на дейности „извън ските“ в ски курортите може да намали чувствителността към икономически и други кризи, както и да бъде част от по-широка стратегия за устойчивост (Dubois & Ceron, 2006). Продуктовата диверсификация позволява обръщането по едно и също време към различни сегменти от потребители, като всеки курорт или дестинация трябва да идентифицират техните собствени механизми как да достигнат до тези пазари (Bausch & Gartner, 2020). Възможно е обаче тази стратегия да постави значителни предизвикателства, поради ограничения капацитет на ресурсите, или пък да се окаже недостатъчно оригинална и привлекателна за туристите (Kajan & Saariinen, 2013).

Целогодишният туризъм е считан за основна и реалистична адаптационна мярка, особено за ниско разположените курорти (Morrison & Pickering, 2013). Преминаването към такъв вид туризъм е вече основополагащ принцип при планирането на курортите, като фокусът е върху летните предложения и осигуряването на повече ползи за местните жители, работещи в ски курортите, тъй като по този начин се създават възможности за целогодишна заетост и се намалява значението на снега за доходите на местното население (Hopkins & Maclean, 2014). Основното ограничение на тази стратегия е, че в дългосрочен период, планирането и инвестирането в летния туризъм от страна на ски курортите ще влезе в конкуренция с установените летни дестинации.

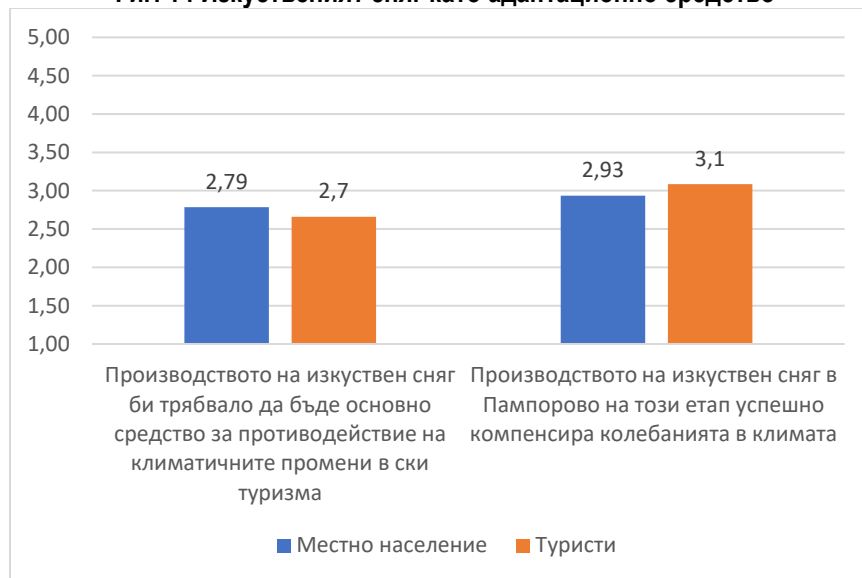
7.2.2 Възприятия на заинтересованите за производството на изкуствен сняг

И двете групи участници дават под средното одобрение за използването на тази мярка за адаптация като основна (Фиг. 14). Анализът показва, че местното население ѝ отдава малко по-

високо значение, отколкото туристите, които всъщност потребяват продукта. Въпреки това, на този етап туристите са неутрални доколко в момента мерките са достатъчни, за да компенсират ефектите на климатичните промени в Пампорово. По отношение на този въпрос пък местните са по-критични и по-скоро не считат, че и сега изкуственият сняг компенсира в достатъчна степен липсите на истински такъв.

Фиг. 14 Изкуственият сняг като адаптационно средство

Интервюираните участници показаха положително отношение към изкуствения сняг. Според тях той вече е задължителен, тъй като гарантира резервациите, както и функционирането на курорта като цяло. Приет е вече и от посетителите като норма и като гаранция за минимално качество на услугата. Наличието му може да се третира и като своеобразна застраховка за местния туристически бизнес, че туристи все пак ще има, независимо от времето и условията.

Участниците потвърждават, че това е и един от високите разходи за всеки един ски курорт, а това неминуемо ще доведе до неконкурентни цени - както за българския потребител, който вече активно пътува в чужбина, така и за чуждите туристи. Може да се заключи, че изкуственият сняг предлага големи възможности, но от финансова гледна точка се явява проблем за всеки по-малък курорт.

Според някои от интервюираните, качеството на изкуствения сняг е напълно сравнимо с характеристиките на естествения, но според други е предпоставка за повече травматизъм по пистите, както и не носи същото удоволствие при карането на ски.

Като цяло, участниците в проучването са обединени около тезата, че на този етап без изкуствен сняг не може. Никой от тях не го отхвърля изцяло. Част от интервюираните виждат производството на изкуствен сняг само като краткосрочна мярка, други пък - като единствена и първостепенна адаптационна мярка за курорта. Достига се до степен на абсолютизиране на зависимостта от него, както и на предоверяване във възможностите на този механизъм, особено при ограниченията на техниката при по-високи температури.

7.2.3 Възприятия на заинтересованите за продуктова диверсификация

И двете целеви групи на анкетното проучване (туристи и местно население) бяха помолени да дадат отговор на въпроса какво трябва да се промени в курорта, без във формулировката да се акцентира върху климатичните промени (Фиг. 15). По този начин бе счетено, че ще се очертаят липсите в предлагането по принцип и в следствие при анализа ще могат да бъдат обвързани нужните промени с евентуални климатични ефекти.

Фиг. 15 Необходими промени в к.к. Пампорово

С минимални разлики помежду си, и двете групи участници в анкетното проучване очертават добавянето на различни нови продукти като първостепенна необходимост. Като основни разлики могат да се посочат желанието на местното население в по-голяма степен да бъдат включени традиционни местни атракции в сравнение с изразеното от туристите. Другата основна група предложения, да се добавят нови зимни продукти, по-високо е оценена от туристите, която говори категорично за високо търсене на нови и различни продукти и е сигнал за туристическия бизнес, че такова предлагане е крайно наложително.

Списък с алтернативни атракции бе предложен на туристите, от които те да изберат най-предпочитаните. Всички те получиха значително одобрение, като най-популярните са зимни преходи, спа и уелнес и преходи със снегоходки.

Най-сериозната разлика по отношение възприятията на местно население, туристи и ключови информатори в цялото изследване се наблюдава именно по въпроса за диверсификацията като адаптационна мярка. Сред мнозинството от интервюираните участници е налице категоричното виждане, че у посетителите на курорта липсва интерес към допълнителни дейности, особено през зимата. Това обяснява и липсата на разработени продукти и инфраструктура за тях. Според информаторите, тези разходи са необосновани и няма да се изплатят. Поради тази причина няма и обучени аниматори или инструктори за тези дейности. Въпреки изградения ТИЦ, който би трябвало да запълни именно тази празнина, усещането е, че тази част от предлагането в курорта не е достатъчно ефективна. Влиза се в порочен кръг – няма търсене, поради което няма и предлагане, но тъй като няма реално предлагане, няма и как да има консумиране на услуга, която не съществува.

Продължава се визията за класическия ски курорт от миналото, като не се обръща внимание на факта, че ски индустрията и модата при ските се променят. Не се отчита и факта, че предвид географските си дадености, Пампорово трудно би могло да се конкурира с лидерите на ски пазара. Това, което би му дало нужната уникалност, е разработването на специфични за района дейности, подходящи както за туристи, които не карат ски, така и за скиори; както за хубаво, така и за лошо време; както при наличие на сняг, така и без такъв.

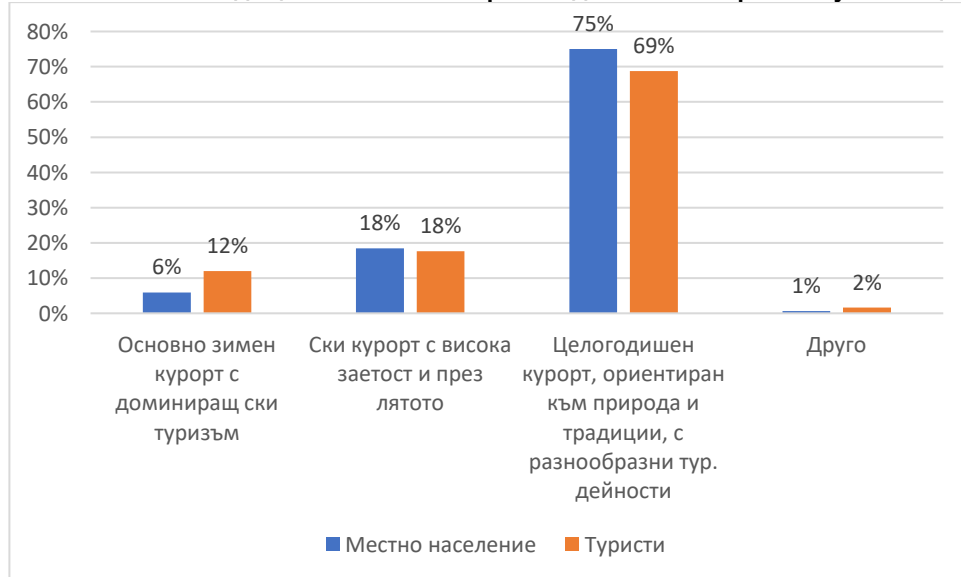
Част от интервюираните смятат, че е необходимо разнообразяване на продукта на курорта – според някои това трябва да бъде просто допълнение и разнообразяване на сегашното предлагане; други са по-крайни в прогнозите за бъдещето на ски туризма. Даже и сред участниците, подкрепящи диверсификацията обаче, тази мярка изглежда неясна и мъглява, и е считана по-скоро за далечно решение в бъдещето.

По отношение на лятото също царя неяснота. От една страна, участниците в проучването са единодушни, че допълнителните дейности са от особено значение през този сезон, но от друга страна възможностите са сведени основно до велопарка на курорта. В крайна сметка може да се заключи, че през летния сезон няма ясна визия и концепция какъв е / следва да бъде продуктът на курорта, нито кой е основният пазарен сегмент, към който той е насочен.

7.2.4 Възприятия на заинтересованите за превръщане в четири-сезонен курорт

Мнозинството и от двете анкетирани групи смятат, че бъдещето на курорта е в четирисезонното му развитие, като това е застъпено в по-голяма степен сред местното население (Фиг. 16). За местните хора, четирисезонността е по-важна, тъй като би ликвидирала сезонната заетост и доходи. Обратното съотношение се наблюдава при най-малко популярната опция – само зимен курорт – там 12% от туристите искат това да бъде фокусът на курорта, в сравнение със само 6% от местните. Един и същи дял и от двете групи имат сравнително по-прагматично възприятие, тъй като виждат възможностите за развитие на курорта през двата основни масови сезона – летен и зимен, и не считат, че преходните сезони имат потенциал.

Фиг. 16 Визия за бъдещето на к.к. Пампорово – дял от отговорите на участниците

По-голямата част от участниците в интервютата изразяват съгласие, че целта на развитието на курорта трябва да бъде целогодишното опериране по модела: зимата – ски туризъм, лятото – дейности на открито, пролет и есен – конферентен туризъм. За целта са изградени ТИЦ за летните програми и новия голям конгресен център и спа център, за междинните сезони. Този план осигурява на Пампорово различни типове туризъм с различни пазарни сегменти, като по този начин биха се неутрализирали рисковете на всеки един от тях, включително и рисковете от климатичните промени. Така, макар и прието като „чиста бизнес логика“, на практика тази концепция представлява дейност за адаптация към климатичните промени.

Някои от участниците обаче считат, че за Пампорово ще е трудно да се наложи като всесезонна дестинация. Изказват се различни мнения защо това е така, но общото опасение е, че този процес ще отнеме дълго време. За разлика от структурите на лифт оператора, това важи с пълна сила за повечето от другите хотели, основно поради ограничения в капацитета и вида на настанителната база и възможностите за допълнителни услуги в тях, т.е. реалистични остават само двата основни сезона – зимен и летен.

Нито един от участниците в интервютата не направи пряка връзка между климатичните промени и целта за целогодишно развитие на курорта, напротив – от повечето от тях виждат тази стратегия като начин за решаване на икономическите проблеми на Пампорово и отделните хотели.

7.3 Оценка на мерките за адаптация към климатичните промени в контекста на концепцията за устойчиво развитие

Взимайки предвид различни определения за устойчиво развитие на туризма (Дограмаджиева, Маринов, 2005, 2003, Goodwin & Stanford, 2012), насоките на стратегическите документи, както и определението на Barnett & O'Neill, (2010, в Hopkins, 2014), че за неустойчива се счита адаптация, която увеличава емисиите на парникови газове, има отрицателен ефект основно върху уязвимите общности, има по-висока цена (икономическа, социална, екологична) в сравнение с алтернативни варианти, намалява възможността за адаптация чрез създаването на зависимости, стимулира т.нар. „зависимост от пътя“ чрез големи инвестиции в инфраструктура, беше изготвена следната оценка на основните адаптационни мерки:

А. Производство на изкуствен сняг

Икономически аспект	Вид влияние	Социален аспект	Вид влияние	Екологичен аспект	Вид влияние
Скъп метод, увеличаващ цените	-1	Одобрение от туристи	0	Висок разход на електроенергия и вода	-1
Удължаване на ски сезона	+1	Одобрение от местни жители	0	Предпоставка за ерозия	0
Липса на анулации	+1	Одобрение от ключови заинтересовани	+1		
Гарантирани приходи/доходи	+1	Лошо качество на снега	-1		
Конкурентно предимство	+1	Повече условия за травми	-1		
Добър имидж	+1	Възможен проблем с водоподаването	-1		
Обща оценка 1	4		-2		-1

Б. Диверсификация на предлаганите услуги

Икономически аспект	Вид влияние	Социален аспект	Вид влияние	Екологичен аспект	Вид влияние
Разход за инфраструктура и обучение	0	Одобрение от местни жители	+1	Предпоставка за ерозия	0
Добър имидж	+1	Одобрение от туристи	+1	Опазване на биоразнообразието	0
Липса на анулации	+1	Одобрение от ключови заинтересовани	-1		
Гарантирани приходи/доходи	+1	Туристическа удовлетвореност	+1		
Конкурентно предимство	+1	Запазване на местното културно наследство	+1		
Увеличаване на доходите на местното население	+1				
Обща оценка 8	5		3		0

В. Превръщане в четирисезонен курорт

Икономически аспект	Вид влияние	Социален аспект	Вид влияние	Екологичен аспект	Вид влияние
Разход за подходяща инфраструктура	0	Одобрение от туристи	+1	Предпоставка за ерозия	0
Допълнителни приходи	+1	Одобрение от местни жители	+1	Възможно достигане на максимален поемнен капацитет	0
Целогодишни доходи за местното население	+1	Одобрение от ключови заинтересовани	+1		
Диверсификация чрез работа с различни пазарни сегменти	+1	Решаване на проблема с работната ръка в курорта	+1		
Ниска заетост през междинните сезони	-1				
Конкуренция с летни и градски дестинации	-1				
Обща оценка 5	1		4		0

С най-висок резултат от трите мерки е диверсификацията на продукта на курорта, следвана от четирисезонното развитие. Могат да се направят няколко извода относно разгледаните адаптационните мерки. На първо място, всяка една от тях има редица недостатъци и не е идеална. При производството на изкуствен сняг основните негативи са екологичните и социалните, докато икономическите позитиви идват на сравнително висока цена. Разнообразяването на услугите, като най-мека мярка, среща единствено неодобрението на ключовите заинтересовани страни, докато при превръщането в четирисезонна дестинация рисковете са от по-трудната заетост през междинните сезони и конкуренцията на летните дестинации през лятото. На тази база може да се направи вторият извод, че най-малко рисковата и с най-малко отрицателни ефекти е диверсификацията, т.е. от нейното прилагане може само да се спечели. Последният извод е свързан с факта, че независимо от значителните икономически позитиви на изкуствения сняг, поради екологичните и социални негативи, както и поради повишаващите се температури, тази стратегия ще е най-удачната само в краткосрочен период. При изготвянето на цялостна стратегия за адаптация към ефектите на климатичните промени за к.к. Пампорово в дългосрочен план, въз основа както на прегледа на възможните мерки, така и на всички фактори, определящи уязвимостта на курорта, най-оптимално ще бъде прилагането на разумна комбинация от трите мерки, която да минимизира негативите и да оптимизира позитивите на всяка от тях. Разбира се, не се изключва използването и на другите идентифицирани в практиката и литературата практики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Може да се заключи, че основните слабости, които *увеличават* уязвимостта на к.к. Пампорово към климатичните промени са ограничената транспортна достъпност на курорта, недостатъчното продуктово разнообразие, ограничените условия за ски спорт (донякъде и поради характеристиките на местния климат), както и липсата на квалифицирана местна работна ръка. Уязвимостта, от друга страна, се *намалява* от идентифицираните силни страни на курорта, които очертават добри перспективи за развитие, като възможността за целогодишна експлоатация, наличните ресурси за разработване на уникален, нишов и специализиран туризъм, както и популярността на курорта сред българските туристи.

При наличието на обективни лимитиращи фактори, като отдалеченост от големи градове и летища, затруднена транспортната достъпност и ограничения на ски зоната, основните начини за засилване на способността за адаптация са чрез модернизиране на продукта и разработването на дълъг и силен летен сезон. Запазването на съществуващото по вид предлагане и тенденцията за все по-кратки пътувания ще засилят уязвимостта на курорта. Очакваните проблеми биха дошли зимно време – поради несигурната зима и трудното поддържане на конкурентноспособни ски услуги.

От трите разгледани мерки за адаптация към климатичните промени, най-популярна сред различните заинтересовани страни е диверсификацията на продукта на курорта, като нейна е и най-високата обща оценка за устойчивост. Въпреки това, няма една единствена идеална мярка и в дългосрочен план най-разумно е да се търси балансирана комбинация от трите: разнообразяване на предлаганите услуги, производство на изкуствен сняг и развитие на целогодишен туризъм.

Настоящото проучване няма претенциите за стратегически документ, който да очертава бъдещи цели и политики във връзка с адаптацията към климатичните промени, а по-скоро е опит да се очертаят действията, стъпките, методите и видовете анализ, които предхождат и са основата на

една такава бъдеща стратегия. Фокусът на дисертационния труд е именно върху предхождащите фази - оценка на уязвимостта, способността за адаптация и устойчивите адаптационни мерки, тъй като именно там в научните изследвания и практиката има най-големи липси в познанието.

При отчитането на резултатите от проучването трябва да се имат предвид някои ограничения. Поради широкия обхват на темата, климатологичните изследвания и прогнози са представени само въз основа на литературни източници. Друго съществено ограничение е трудността да се прогнозира степента на проявление на ефектите от климатичните промени на локално ниво, както и липсата на достатъчно информация по темата в научната литература. Резултатите от анкетните проучвания са с ограничена статистическа представителност, но въпреки това дават илюстративна картина на възприятията и на тяхната основа са направени адекватни изводи, които са достатъчни за постигане поставената цел. При интерпретацията на резултатите следва да се има предвид субективната оценка на автора в етапа на приоритизиране на различните фактори и проблеми при оценката на уязвимостта. Не на последно място, емпиричният материал на дисертацията е събран и обработен преди началото на пандемията от Ковид-19, т.е. резултатите не отчитат настоящите и евентуални бъдещи ефекти върху туризма.

Всяко едно от трите емпирични проучвания може да бъде усъвършенствано и доразвито в още насоки. Проучването на възприятията на туристите чрез по-дълъг период на провеждане на анкетирането, би елиминирало случайни събития като изключително топла зима или изненадващ обилен сняг. Допълнително, използвайки налична климатологична информация, това проучване може да бъде разширено чрез анализиране на предишните зимни пътувания на участниците, както и на дестинациите, с които те са замествали Пампорово, през сезоните с отчетен по-малък снеговалеж и по-високи температури. Взимайки предвид сложността на реакциите на туристите, анализ на минали и настоящи адаптационни механизми от тяхна страна, би помогнал да се идентифицират възможните насоки на бъдещото туристическо поведение. Друг интересен поглед към туристическото поведение би бил изучаването на степента, до която скиорите и сноубордистите използват допълнителните зимни продукти и услуги, които на този етап се предлагат, както и дали е реална възможността тези продукти да спомогнат да се преодолеят ефектите от неподходящи климатични условия по време на ски сезона. Важно би било да се оцени и доколко новосъздаваният се летен продукт на курорта е популярен и сред кои групи потребители, както и доколко конферентният и събитиен туризъм успяват да наберат популярност.

Устойчивото развитие на всяка една туристическа дестинация е невъзможно без силното участие на местното население като заинтересована страна. Възприятията на тази целева група биха могли да бъдат допълнително оценени и анализирани качествено, чрез използването на фокус групи. Освен възможността за ясно очертаване на позициите на основните представители на общността, този метод допълнително би стимулирал въвличането им в процеса на местна адаптация към климатичните промени. Широкото включване на представители на всички заинтересовани страни би било удачно на един по-късен етап при изготвянето на конкретен план за бъдещи действия за прилагане най-популярните стратегии за адаптация към климатичните промени в к.к. Пампорово.

НАУЧНИ И ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

- 1) Разработен е собствен модел за оценка на уязвимостта, способността за адаптация и разработване на стратегия за устойчива адаптация към климатичните промени на произволна туристическа дестинация.
- 2) Предложеният модел е приложен в контекста на конкретен сектор и реална дестинация, като са отчетени елементите от методиката, които могат да бъдат подобрени в бъдещи проучвания.
- 3) За първи път в България е осъществено проучване на възприятията на заинтересованите страни в ски туризма по отношение на климатичните промени.
- 4) Направен е цялостен анализ на състоянието на туризма в к.к. Пампорово и са очертани мерки за адаптация на курорта към климатичните промени.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- 1) Чолакова, С., (2017), Климатичните промени и туризмът като област на научни изследвания: обобщение на чуждия опит, Сборник доклади от международна студентско-докторантска научна конференция „Възможности за развитие на туризма и успешни практики”. Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий”, В. Търново
- 2) Cholakova, S., Dogramadjieva, E. (2019), Climate change and ski industry in Pamporovo resort, Bulgaria: an exploratory study of the tourists' perceptions, European Journal of Tourism Research, Vol. 22, pp.166-192.